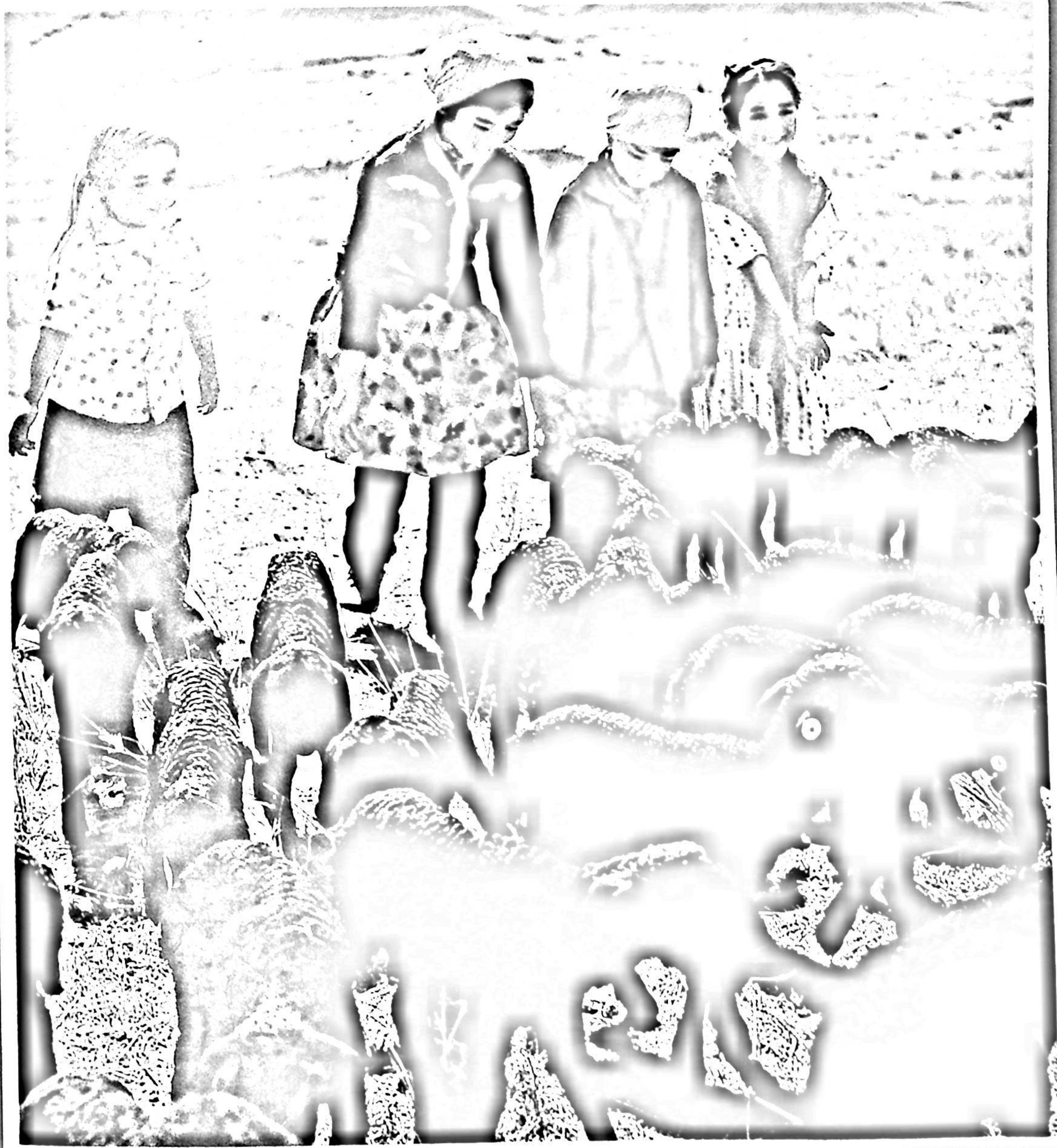

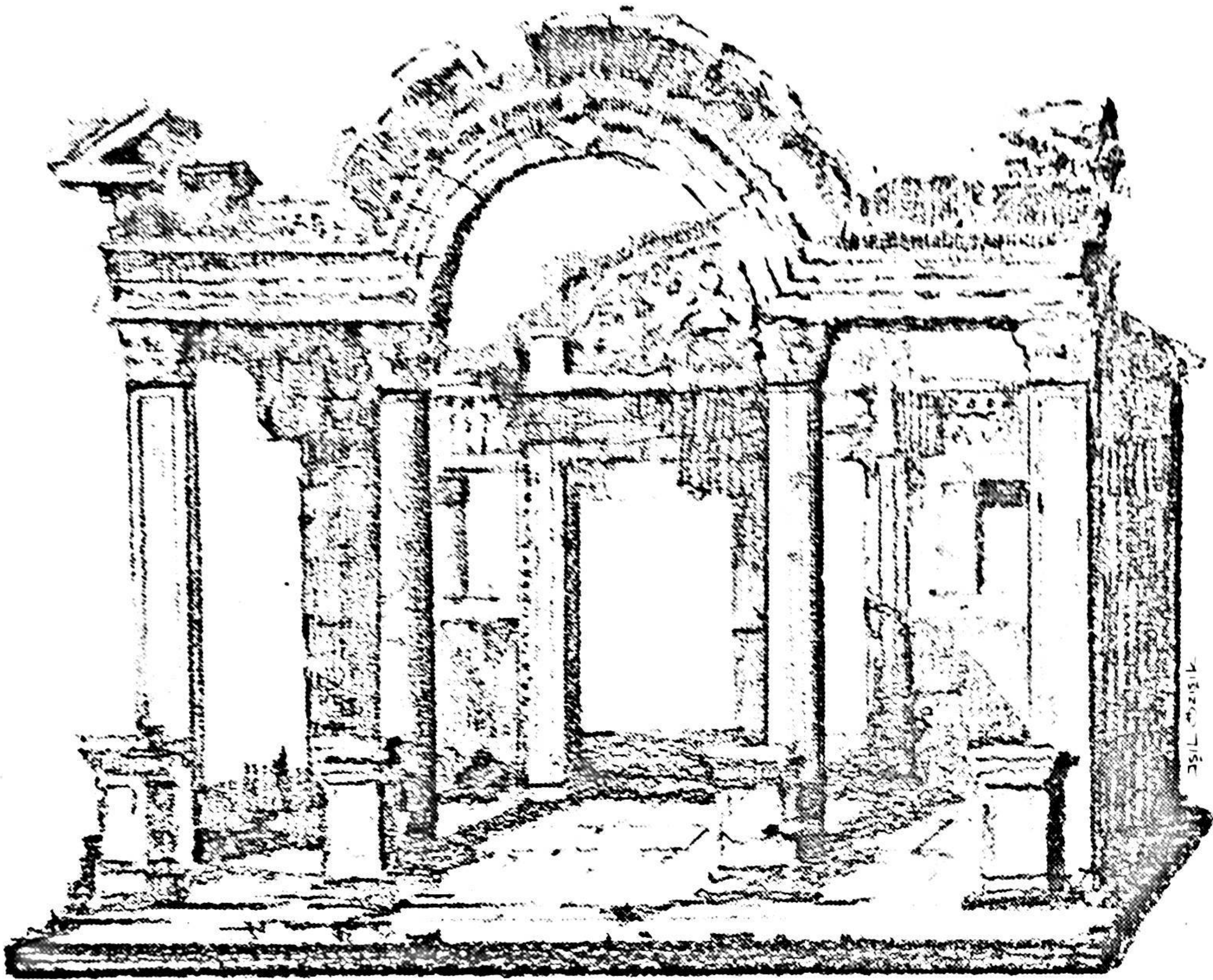
Doğu Türkistan'ın Sesi

Doğu Türkistan Vakfı Yayınıdır
A Publication of
Eastern Turkistan Foundation

Yıl-Year: 5, Cilt-Vol: 5, No: 17 Nisan 1988

The Hadrian Temple (130 A.D.), Ephesus-Turkey

The bank in Turkey

İş (say ISH) Bank is not only Turkey's leading private commercial bank in terms of net worth and credit facilities, but also the only Turkish bank with branches in Europe — in London, Frankfurt and Berlin. And with over 900 branches in Turkey, you'll find us wherever you need us.

Our expert staff has the know-how to handle your imports, exports, and all other

local and foreign currency related transactions.

But that's not all. When it comes to business, we're more than a bank. You can have access to fast, accurate, first hand business information through us.

Add to that 63 years of experience, and it will be clear why we're the bank in Turkey.

İŞ TÜRKİYE İŞ BANKASI
İŞ BANK

'İş', pronounced as in Turkish, means 'business'.

Head Office:
Ankara, Turkey

Foreign Department:
Abdi İpekçi Cad. No. 75
80412 Maçla, İstanbul
Tel: (1) 133 03 60
Tlx: 31000 isex tr

Branches abroad:
London
Licenced deposit taker
21 Aldermanbury
London EC2V 7HA
Tel: (01) 606 7151
Tlx: 8951543 tıbank g

Frankfurt/Main
Kaiserstrasse 3
D-6000 Frankfurt/Main 1
Tel: (069) 29 90 10
Tlx: 4189385 isch d

W. Berlin
Main Branch
Budapesterstrasse 50
D-1000 W. Berlin 30
Tel: (030) 261 1891
Admiralstrasse 37
D-1000 W. Berlin 36
Tel: (030) 614 3034
Tlx: 181481 ischb d

Branches in the Turkish
Republic of Northern
Cyprus:

Lefkoşe
Tlx: 57123 tısb tk

Magosa
Tlx: 57179 isbm tk

Girne
Tlx: 57233 ish tk

**Representative
Offices:**

W. Germany
Frankfurt/Main
Tlx: 414143 isch d

Cologne
Tlx: 8886609 isch d

Hamburg
Tlx: 2173975 ish d

Munich
Tlx: 528347 ismue d

Stuttgart
Tlx: 722746

Gelsenkirchen
Tlx: 824578 isch d

Holland
The Hague
Tlx: 34259 isban nl

DOĞU TÜRKİSTAN'IN SESİ

KÜLTÜR BİLİM DERGİSİ

Üç Ayda Bir Çıkar

Say: 17 Cilt: 5 Mart 1988

VOICE OF EASTERN TURKISTAN
QUARTERLY JOURNAL OF CULTURAL STUDIES

No.: 17 Vol.: 5 March 1988

KURUCUSU / ESTABLISHED BY

İsa Yusuf Alptekin

SAHİBİ / PUBLISHER

Mehmet Rıza Bekin

Doğu Türkistan Vakfı Başkanı
President of the Eastern Turkistan Trust

MANAGING EDITOR

Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu

BÜRO / BUREAU

Millet Caddesi No.26/3 Küçük Saray Apt.
AKSARAY- İSTANBUL, TÜRKİYE
Tel: 524 41 21

FİYAT / PRICE

Yurt İçinde / Within Turkey: 1000 TL
Dış Ülkelerde / Other Countries: 5 \$(U.S.)
Yıllık Abone / Annual Subscription
Yurt İçinde / Within Turkey :4000 TL
Yurt Dışında / Outside Turkey :15\$ (US)

FİLM-MONTAJ

Ofset reprodmat
Yüksel caddesi 40/2 Kızılay, Ankara, Türkiye
Tel:1343350

Dergi ve Doğu Türkistan Vakfı,
yazarın görüşünü paylaşmıyabilir.
Dergideki yazılar, kaynak gösterilerek
kullanılabilir

The Journoul or East Turkestan
Trust do not necessarily agree with the
opinion of contributing writers. Contents
may be used citing the source.

İÇİNDEKİLER

Orta Yaşlı Bir Uygur'dan Nazik Bir Remiz
Prof. Edward Allworth / Gulamettin Pahta

1

Çin'deki Eski Kaynaklarda Türklerin İlk Ataları Üzerine
Anonim bir Bilim-adamı

4

Kazakistan'da İslam Mezarlık ve Türbeleri İnşa Edilmektedir.
Prof. Alexandre Bennigsen

11

Türk'lerde Halı Sanatı- Ankara Selçuk Halılarınun
Yeniden Var Oluşu
İrfan Kalaycıoğlu

12

"Türkistan" Meselesinde Tek Kavram
Dr.Muhabay Engin

13

2000 Yılıın Turizim Politikası İçinde Ankara Selçuklu
Halılarının Yeni
Ayça Adalılar

17

CONTENTS

A Gentle, New Allegory By An Older Uygur Auther
Prof. Edward Allworth and Gulamettin Pahta

19

" Kutadgu Bilig " By Yusuf Balasagun Is One Of The First Written
Literary Monuments Of The Aesthetical Thought of the Turkic
Language Peoples

Prof. Bakhtiyar Nazarov

21

New Head of Uzbek Writers' Union

John Soper

25

New Islamic Funeral Monuments Being Built in Kazakhstan
Alexandre Bennigsen

27

Problems in the Kazakh Educational System

John Soper

28

ŞAMPİYON MOTOR YAĞI

TÜRKİYE HALI ŞAMPİYONLARI
ALİ BACIOĞLU VE METİN ÇELİK
TAVSİYE EDERLER

ORTA YAŞLI BİR UYGUR'DAN NAZİK BİR REMİZ

Prof. Edward Allworth / Gulamettin Pahta

Son yıllarda Doğu Türkistan'da tanınmış münevverler, yaratıcı yazarlar ve sanatçılar, bölgenin kültürel merkezlerinde faal olarak sessizce görünmeye başlamıştır. Bu durum Mao Zedong'un ölümünü ve O'nun halefinin uzaklaştırılmasını müteakip, Çin Halk Cumhuriyeti'nde, "azınlık milletler lehine" yapılan siyasî değişikliklerden sonra meydana gelmiştir. Bununla ilgili diğer bir olayda, bilhassa 1980'lerin başlarında tadil edilmiş Arapca yazının tekrar yürürlüğe konmasıyla meydana gelmiş olup, bu yazı, 1965 de Orta Asya lisanlarında; Örneğin Uygur veya Kazak lisanlarında (lehcelerinde) ve kısmen diğer yerel lisanlarda uygulanan ve yayınlanması yaygınlaştırılan, latinceleştirilmiş alfabenin yerini almıştır.

Bu değişiklikleri farkederek Uygur Özerk Bölgesi'ndeki birçok yazar ve şairler, bunları kitaplarında yansıtmışlardır. Olgun nesiller, Abdurrahim Tilash Ötkür (1922--) gibi daha yaşlı şahısların edebiyat ve matbaacılık faaliyetlerine tekrar dönmeleri, yeniden ortaya çıkan genç edebiyatçılara nazaran daha çok heyecan yatarmıştır.

1940'ların enterasan yazarlarından biri olan ve bölgenin doğu kesiminde Kumul (Hami) kentinde dünyaya gelen Ötkür, ortaokul ve Doğu Türkistan Darülfünü'nunda tahsiline devam etmek için Ürümçi'ye gitti tahsili ile birlikte edebiyat müellifliğine başladı. O, yazılarını yalnız Uygurca yazmışsa da Çince lisanını da çok iyi öğrendi. Birçok Doğu Türkistanlılar gibi Ötkür, yazarlığa şiirlerle başladı. Bunlardan biri "Sonbahar Rüzgârı" (Küz şamalı) -(1939)-, ve böylece düşünce olarak kendi istikâmetini, Türkistan'ın milli kültürü ile noktalandı. Eyalet basını, "Shinjiang gaziti" (Doğu Türkistan Gazetesi) ve bir anti-emparyalist gündelik gazete olan, "Jihangârlık-kâ qarshi birliksef", Ötkür'ün bazı nâzımlarını ve gazetecilik çalışmalarını yayınladı. Birçok cahillerle birlikte çalışan Ötkür, kısa zamanda modern drama'ya döndü ve yazısıyla daha geniş topluma hitap etmek için 1935'lerde, yerli yazarlar olarak tanınan "genre"lerin tanınmasına yardım etti. O'nun ilk oyunu "Bir damla kanda bir milyon çiçek" (Tamlı kanda milliyon çiçekler)'dir. Bu eser, 1942/43'lerde vatanseverlik konusu (teması) olarak ortaya çıktı. Ötkür'ün 1943'de yazar Lütfullah Mütellip (1922-1945) ile birlikte yazdığı diğer bir eserinin adı "Değişmez Şakayık Çiçeği" (Ching Modângül), olup, ideolojik mahiyettedir.

Doğu Türkistanlı entellektüellerin üç geniş siyasî

grupları arasında Ötkür, "Türkistan Milliyetçileri Grubu"nda olup, Rus ve Çin taraftarı ihtilalcî gruplara karşı rekâbet etti. Ötkür, yazılarından, Kız Enstitüsü'ndeki edebiyat dersleri verirken ve diğer faaliyetlerinden dolayı 1944-1945 yıllarında Hükümet tarafından hapsedildi. Hapishane de diğer "Anti-Kuomintang" Türkistanlı entellektüellerle beraber iken, Uygur Türkçesi'nden başka, Arapca, Farsca ve Rusca'yı iyi bilen ve bir zamanlar şehir gazetesinde baş yazarlık yapan, Medrese mezunu, çok dindar ve genç olan Ahmet Ziyai'den çok şeyler öğrendi. Ahmet Ziyai, bir zamanlar şehir gazetesi olan, "Qashgar Shinjiang Qaziti" (Kaşgar Doğu Türkistan Gazetesi)'nde Başyazarlık yapmışsa da, eski edebiyat formuna yöneldi. Halbuki Abdurrahim Ötkür ve Lütfullah Mütellip ise Sovyet, Özbek kültürünün etkisi altında yeni bir edebiyat stili geliştirdi. Yeni de Ötkür, A.Ziyai vasıtasıyla Orta Asya'nın Ortaçağ Edebiyatı'nı zengin anlamlarıyla ve çapraşık anlam ifade edilmeye kastedilen yapılarıyla birlikte inceleyerek bilgisini arttırdı. Ötkür, hapishanede iken A.Ziyai ve diğer hapishane arkadaşlarıyla, Türkistan toplumunun geleceği konusundaki düşünce ve görüşlere katıldı. 1946'larda ilk olarak hapishaneden serbest bırakılan Ötkür, Gansu vilâyetinin "Lanzhou" (Lancu) şehrinde "Altay" mecmuasına yazı yazdı ve bunun gibi diğer çalışmaları arasında, kısa bir hikâye olarak hapishane'de başından geçenleri anlatan "Zindan Uyandı" (Zindan Oygandı) adı altında yayımladı. Ötkür, Lancu'dan geri dönünce, Mehmet Emin Buğra, İsa Alptekin ve sürgüne gönderilen diğer Uygur liderleriyle işbirliği yaparak Doğu Türkistan'da Uygur dilinde (lehçesinde) yayınlanan, Doğu Türkistan'ın ilk siyasî gazetesi olan "Shinjiang Qaziti" (Doğu Türkistan Gazetesi)'nin başyazarı oldu. Komünistler bölgeye hakim olduğu zaman, Abdurrahim Tilaş Ötkür, tekrar siyasî hedef oldu, ve 1949'da eşini ve üç çocuğunu Turfan'da bırakarak Doğu Türkistan'ın Hindistan hududuna doğru kaçtı. Fakat diğer mültecilerle birlikte huduttan kaçmayı başaramadı. Yeni gelen Hükümet, Ötkür'ü tutuklayarak 1970 yılı sonuna kadar "Ağır Çalışma Kampı"na gönderdi. Takriben ömrünün yarısı orada geçti. Sonunda Ötkür'ün eski itibarı öyle mükemmel iade edildi ki, 1986'da Ötkür bir heyet ile birlikte A.B.D.'ni ziyaret etti. Şu anda Ötkür, Ürümçi'deki Doğu Türkistan Sosyal Bilimler Akademisi'nin "Araştırma" Bölümünde çalışmaktadır.

Ötkür tarafından yazılan önemli şiir kitapları: "Kalbin mahzun hisleri" (Yürek Munqları) --Lanzhou, 1946-- ve "Tärım kenarları" (Tarım böyları) --Nanking, 1948-- olup, genç şair konvansiyonel form-

arı kullanmıştır. "Tanm Nehrinin Kenarında" adlı şiirinin dört mısralı bölümüne "Bülbül Ötüyor" (Bülbül Sayraydur) adı verilmiş. Temiz, lirik tarzında bir aşk şarkısına benziyor. Meselâ:

Uygur Türkçesi

Bir su boyıda, gülning şakida
Urghumaqda bulbul awazi,
Şundak awaz ki bek mu haybatlik.
Belki bir derdli "işhiqning sazi"

Türkiye Türkçesi

Su kenarında, gül ağacında
Ötüyor bülbül sesi.
Öyle şiddetli bir ses ki,
Belki dertli bir aşığın sazi.

Aynı eserin sonraki mısralarında, sanatının büyük kısmını, temas ettiği siyasi çevre içindeki tecrübesini isbatlayarak, Şair, "özgürlük için" nü mayişe (ayaklanmaya-gösteriye) dâvet etmek üzere hareket ediyor.

Uzun zaman hapsedildikten sonra Abdurrahim Tilaş Ötkür, edebî hayata fiilen başladı. O'nun yeni romanı "İZ" (Tarihi Roman) olup, 1984'de yazıldı. Roman, tarihi olayları amansız bir kervan gibi inceliyor. Şair, romanını eski gazel şeklinde basitleştirilmiş tek bir örnek ile açıyor ve içinde zamanın akışını ifade edebilmek için onbeş hecelik satırları kullanıyor. Oniki satır ve ilâve kâfiye, ekseriyetle "iz" hecesinin üzerinde olup, kitabın ünvanını göstermektedir. Bazı görünüşlerde Şair, eski konvensiyona geri dönmekte fakat konu da, modern bir şiir deyiimi ile ifade etmektedir. :

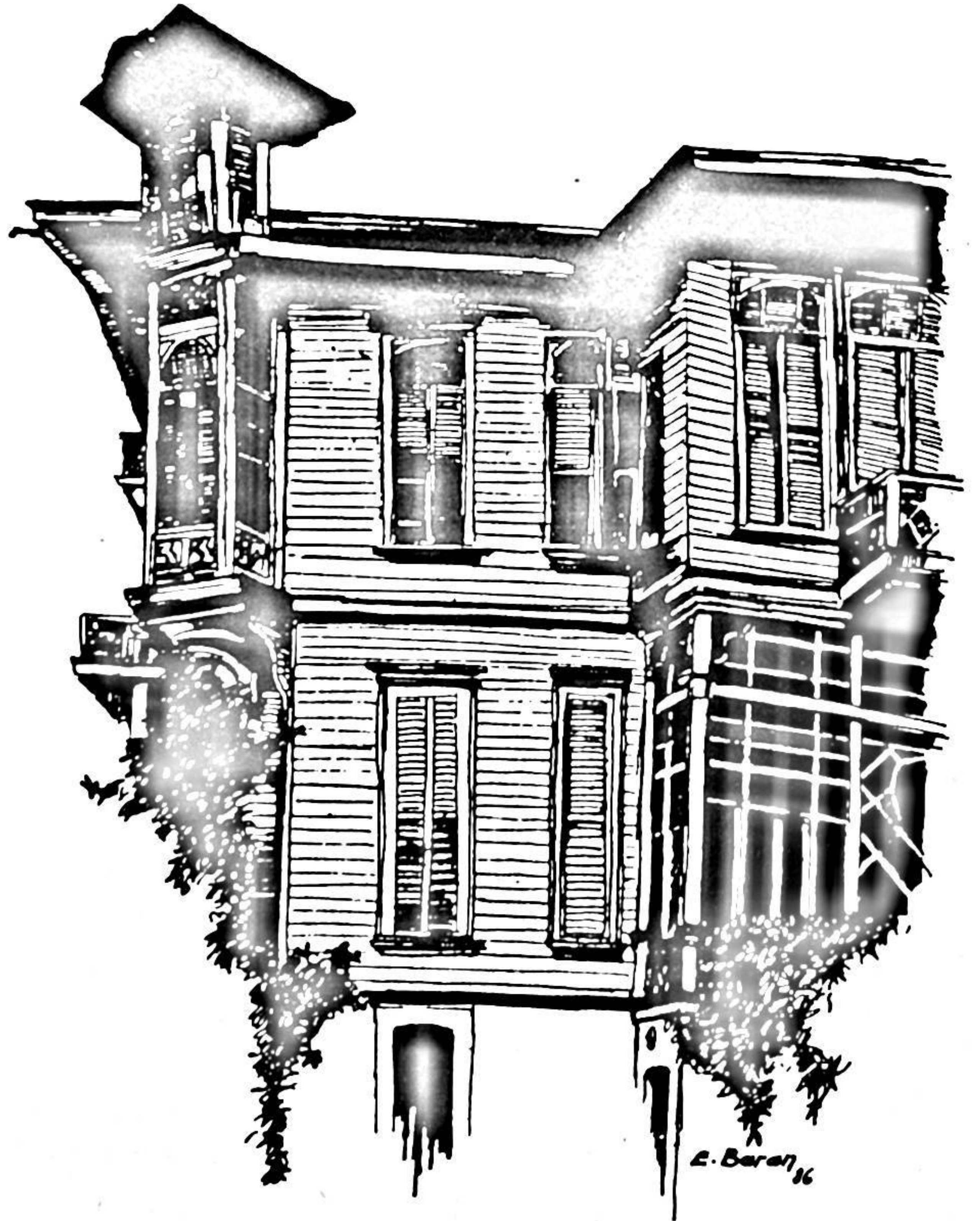
1. Ata binip, uzun sefere (yolculuğa) çıktığımız zaman gençtik biz.
2. Şimdi ise ata binecek kadar oldu torunumuz
3. Zor yolculuğa ata binip çıktığımız zaman azdık biz.
4. Şimdi büyük kervan olduk, bırakıp çöllerde iz...
5. İzler hâlâ kaldı çöllerde, bazen dağ geçitlerinde,
6. Birçok arslan yürekli insanlar kaldı düz yerde, çöllerde mezar işi bırakmadan.
7. Kabrimiz kaldı demeyin, İlgin ağacının kızardığı meydana,
8. Gül, çiçekle örtülür, tanda, baharda kabrimiz...
9. Kaldı "iz",, kaldı menzil, kaldı uzakta hepsi
10. Çıksa rüzgâr/boran, göçse kumlar hiç görülmez izimiz
11. Durmaz kervan yolundan, gerçi atlar çok zayıf
12. Bulacak hiç olmazsa, bu izi bir gün torunumuz
3. Ne olursa olsun...

Ötkür, satırlarında ne rakibini itham ediyor, nede şir şartlardan dolayı feryat ediyor. O'nun şiiri, tahammülle ilgilidir. O'nun kervanla ilgili hikâyesi Doğu Türkistan'da 1911'den beri meydana gelen değişiklikleri anlatıyor ve diğer taraftar da Uygurlar'ın verdikleri çetin imtihanı imâ ediyor. Tecrübeli şair, onların ve kendisinin kuvvetini deneyen "Duruşma"

ile ilgili "Hakim" bir durumda konuşuyor. O, ızdırap çekenlerin veya ölenlerin boşuna ölmediklerini ilân ediyor. Çünkü O'nun mısraları, (-gelecek nesiller en azından atalarının yürüdüğü yola dikkat etmeli...) diyor. Yazar, gençlerin, iz bırakanların rehberliğine tamamen uyacakları hususunda kehanetde bulunmuyor. Fakat şair burada bilhassa kendi milliyetinin baki kalmasından söz ediyor. Çünkü bu konu 20. asırdaki her Uygur münevverini çok yakından ilgilendiriyor. Böylece şair, ileri görüşlü fikrini geçmişle değil, fakat kendi zamanına ait sözlerle bağlıyor.

NOTLAR :

- 1.) Gunnar Jarring. "Uygur ve Kazaklar için Romanleştirilmiş Alfabe ve Kaşgar Uygur Türkçesi üzerinde Bazı Mütelaalar". *Central Asiatic Journal*. No: 3/4(1981)., pp.231-35
- 2.) Adwordt Allworth'un İstanbul-Soğanağa Mahallesinde, Ötkür'ün gazetecilik arkadaşı ve eski meslekdaşı Polat Kadir (Turfani) ile şahsen mülakâtı; Abdurrahim Ötkür'ün "iz"adlı, Ürümçi Şincan Halk Neşriyatı tarafından yayınlanan tarihi romanı. 1984.pp.4,7; "Harmas Qalemkeş" (Yorulmaz Kalemkeş). Abdurrahim Ötkür. "Tarım" No 5 (Mayıs 1985) sh:101; E.Allworth, "Masrah (Drama of Centdal Asia) "Orta Asya'nın Masrah Draması" *Encyclopaedia of Islam*; Leiden: E.J.Brill, 1987; Yusuf Hocayef, "Çakmak Kebi Hayat" *Bizning Vatan Gazetesi*. No:2, Alma Ata, Ocak 1983 sh:3
- 3.) Abdurrahim Ötkür. "Bağışlama" *Tarım Boyları*. (Nanking, 1948 sh:1
- 4.) Abdurrahim Ötkür, "Tarım Boyları" sh:8
- 5.) Abdurrahim Ötkür, "İz". sh:1 (Ürümçi, 1984)

ھۆرمەتلىك كىتاپخانلار:

قەلەم سۇندى، ئەلەم ئەزدى دىلىمنى،
شامال دارىپ، كىكەچ قىلدى تىلىمنى
قولۇم توتماس، پۇتۇم باسماس، پالەچ مەن،
نېمەم بىرلە قىلاي رازى ئېلىمنى!

دەپ ئۆتمۈش نىڭ فاجىئەلىك ئاقىبەتلەرىدىن زارلانغان ئاتا قىلىق خەلق شائىرى
ئابدۇرىھىم ئۆتكۈر، ئۆزى نىڭ «ئىز» ناملىق دەستانىنى تۆۋەندىكى بو
مەشھۇر شەئىرى بىلەن باشلايدۇ! بۇ بىز سىز لەرگە ئۆز ئەسلى بىلەن سۇندۇق

— ئىز —

قەدەم ئىزى — بىراۋنىڭ ماڭغانلىق —
غەنى كۆرسىتىدۇ.
— مەھسۇت قەشقىرى

ياش ئىدۇق ئۇزۇن سەپەرگە ئاتلىنىپ ماڭغاندا بىز،
ئەمدى ئاتقا مىنگىدەك بوپ قالدى ئەنە نەۋرىمىز.
ئاز ئىدۇق مۈشكۈل سەپەرگە ئاتلىنىپ چىققاندا بىز،
ئەمدى چوڭ كارۋان ئاتالدۇق، قالدۇرۇپ چۆللەردە ئىز.
قالدى ئىز چۆللەر ئارا، گايى داۋانلاردا يەنە،
قالدى نى-نى ئارىلانلار دەشت-چۆلدە قەۋرىمىز.
قەۋرىمىز قالدى دىمەك يۇلغۇن قىزارغان دالدا،
گۈل-چىچەككە پۈركىنۈر تاڭمىنا باھاردا قەۋرىمىز.
قالدى ئىز، قالدى مەنزىل، قالدى ئۇزاققا ھەممىسى،
چىقسا بوران، كۆچسە قۇملار ھەم كۆمۈلمەس ئىزىمىز.
توختىماس كارۋان يولىدىن گەرچە، ئاتلار بەك ئورۇق،
تاپقۇسى ھىچبولمىسا، بۇ ئىزنى بىر كۈن نەۋرىمىز،
يا ئەۋرىمىز.

Çin'deki eski kaynaklarda Türklerin ilk ataları üzerine

Prof. Enver Baytur

Çinceyle yazılmış eski kaynaklarda görülen "Tu-kiyu" kelimesi, Türk dillerindeki "Türk" kelimesinin söylenişinden gelmiştir. Halen Türkologlar, "Türk" kelimesinin geniş ve dar olmak üzere iki anlamı olduğu kanısındadırlar. Türk, geniş anlamda, gerek eski çağlarda, gerekse günümüzde dünyada Türk dilleriyle konuşan bütün boy ve milliyetler, dar anlamda ise 6. yüzyıl ortalarından 8. yüzyıl ortalarına kadar Gobi çölünün kuzeyindeki yaylada iki defa hanlık kuran ve Orta Asyada faaliyet gösteren Türkler kastedilir. (1) Halen, Batı Asyadaki Türkiyeliler hâlâ "Türk olan bu eski milliyet adıyla adlandırılmaktadırlar.

Günümüz dünyasında Türk dillerini kullanan milliyetlerin toplam nüfusu 95 milyon 290 bin kadardır. (2) Türk dillerini kullanan 35 milliyet, doğuda Sibiryanın Lena nehri havzasından batıda Balkan yarım adası ve Akdeniz kıyılarına kadar, 17 Asya ve Avrupa ülkesinde yaşamaktadırlar. Bu ülkeler Çin, Sovyetler Birliği, Moğolistan, Afganistan, İran, Irak, Türkiye, Suriye, Ürdün, Lübnan, Suudi Arabistan, Arap Yemen Cumhuriyeti, Kıbrıs, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya'dırlar. Diğer bazı ülkelerde de belli sayıda Türk göçmenleri vardır.

Etnik gruplar açısından, Türk milliyetleri Moğol etnik grubu (esas olarak Siberya, kuzey batı Çin ve Sovyetler Birliğinin Orta Asya bölümünde yaşayan göçebe milliyetler), Moğol-Avrupa etnik grubu (esas olarak kuzey batı Çin ve Sovyetler Birliğinin Orta Asya bölümünde tarım yapan yerleşik milliyetler) ve Avrupa etnik grubu (esas olarak Küçük Asyadaki Türkiyeliler) olmak üzere 3 etnik gruba aittirler. Dini inanç açısından dersek, bütün dünyadaki Türk milliyetlerinin çoğu islam dinine inanır. Sibirya Ukranya, Sovyet Muldavyanın güney kısmı, Ukranya, Kuzey Kafkasya ve Bulgaristanda yaşayan bazı milliyetler hıristiyan dinine inanırlar. Çinin Gansu eyaletindeki Yügurlar ve Heluncang eyaletindeki az sayıda Kırgızlar budizme (Lama dinine) inanırlar. Dünyadaki Türk milliyetlerinin hepsi, kendine has psikolojik unsurlara, yaşam tarzına ve diğer özelliklere sahiptir. Çinde yaşayan Türk milliyetleri arasında ayrı ayrı dil kullanan Uygurlar, Kazaklar, Kırgızlar, Salalar, Özbekler, Tatarlar, Yügurlar ve Tuvalar vardır. Batı Yügurlar Türk diliyle, Doğu Yügurlar ise Moğol diliyle konuşurlar.

Eski kaynaklar, her Türk milliyetinin asırlara dayanan tarih ve parlak kültüre sahip olduğunu göstermektedir. Ancak, çeşitli ülkelerden Türkologlar, Türk milliyetlerinin milliyet kaynağı, özellikle de bu milliyetlerin kendilerini Türk olarak adlandırmalarının sebebi konularında farklı görüştedirler. Bazı kimseler, Türk milliyetlerinin milliyet kaynağının ancak 6. yüzyılda günümüzdeki Çinin kuzey batısında faaliyet gösteren Türk Aşna oymağına dayanabildiği ve Türk kelimesinin de o dönemde ortaya çıktığı görüşünde bulunmaktadırlar. Bazı kimseler, bu kaynağın kuzey Çinde, kuzey batı Çinde bulunan Moğol çayırında ve Orta Asyada faaliyet göstermiş Tele (Kanyı) ve Din Lin boylarına dayandığını savunmakta ve Türk kelimesinin daha eski zamanlarda, yani o tarihten 6-8 yüzyıl önce ortaya çıktığını söylemektedirler. Bazı kimseler ise Türk milliyetlerinin milliyet kaynağının Hunlara inmesi gerektiği görüşünü ileri sürmekte ama Türk kelimesinin bu dönemde ortaya çıkıp çıkmadığı konusunda bilgi sahibi değildirler. Kısacası, Türkologların görüşüne göre Türk milliyetlerinin kaynağı en erken de İ.Ö. 3. yüzyıla dayanmış, Türk kelimesi de o dönemde ortaya çıkmaya başlamış. Ancak, Çinin Çince eski kaynakları, bu milliyet kaynağı ve Türk kelimesinin ortaya çıkmasının, bundan 3-4 bin yıl önce bugünkü Çinin kuzeyinde faaliyet gösteren Di'lere dayanabildiğini göstermektedir.

Beyçi kırallığı döneminde (550-577 yılları) yazılan "Veyşu. Gaoçe tarihi" kitabında 'Gaoçeliler eski Kızıl Dilerden (Kızıl Türkler) kalmadırlar. Gaoçenin ilk adı Di Li dir' deniyor, hem de Di Li Boyunu oluşturan 6 oymak arasında Di Şi (Di oymağı) vardı. Bu, Çinde 6. Yüzyılda Diler hakkındaki kaynaktır. Merhum Çinli Türkolog Ma Çang Şou şöyle demiştir "Di'nin anlamını bazı kimseler Di kelimesinden çıkarmışlardı. Bana göre bu doğru değildir. Di kelimesi belki Di Li veya Din Lin kelimelerinin sonraki nesiller tarafından kısaltılmış söylenişi ve Türk kelimesinin çevirisidir. Bu görüş nispeten rasyoneldir." (3)

Diler, 3-4 bin yıl önce Huaşia milliyetiyle birlikte (günümüzdeki Han milliyetinin başlıca ataları) vatanımızın tarihini yaratmış başlıca milliyetlerden biri, aynı zamanda da Türk dilleri koluna ait milliyetlerin ilk başlıca atalarıdır. Çinin Çince eski kaynaklarında Diler hakkında zengin bilgi edinebiliriz. Meselâ Çinin Çun Çu döneminde İ.Ö. 770-476 yılları yazılan "Guo Yü", "Cuo Cuan", "Çun Çu" ve "Şang Ci"de, savaştan devletler döneminde (İ.Ö. 475-221 yılları) yazılan "Guan Ci", "Şan Hai Cin", "Men Ci",

"Gung Yan Cuan", Gu Ling Cuan'da, Çing ve Han hanedanları ile 3 Devlet döneminde (İ.Ö. 221-İ.S.265 yılları) yazılan "Li Ci", "Şuo Ming Ce Ci", "Yi Cou Şu" ve "Cu Şu Ci Nian" gibi kitaplarda Dilerin milliyet kaynağı, boyları, dağılımı, siyaseti, ekonomisi, örf ve adetleri ve dinine ilişkin bol materyeller bulunur. Bu kitaplar, belki de Türk milliyetlerinin ilk atalarına ilişkin en eski ve en güvenilir kaynaklardır. Ming hanedanının sonlarını Çing hanedanının başlarına bağlayan dönemdeki Gu Yen Vu adlı bilginin (1613-1682 yazdığı "Ji Ci Lu" kitabında Di milliyeti hakkında araştırmalar ve açıklamaları bulabiliriz

Çince eski kitaplara göre Çin topraklarında yaşayan ilk ahaliyi Hua Şia milliyeti, Dun Yi (Doğu Yiler), Nan Man (Güney Varvarlar), Şi Run (Batı Runlar) ve Bey Di (Kuzey Diler) oluşturmuşlardır. Klasik Çince de, "Di", kuş tüyü anlamındadır. (4) Çince eski kaynaklarda, "Kuzeylilere Di denirdi. Kuş tüyünden yapılmış şeyler giyer, mağralarda otururlardı. Tahıl yemezlerdi. " diye yazılmıştır. (5) Diler, Çin topraklarındaki ilm kölelik devletlerinden Şia ve Şangdaki (İ.Ö. 2140-1711 ve İ.Ö.1711-1066) ana milliyet olan Hua Şia milliyetiyle sıkı temaslarda bulunuyorlardı.

Yukarıdaki kaynaklara göre, Diler o zaman, kuş tüyünden yapılmış şeyler giyen, mağralarda oturan ve tahıl yemeyen göçebe boylardı. Araştırmalara göre Şi Cou hanedanı döneminden önce, Çin topraklarındaki çoğunluk milliyeti Diller, Runlar, Manlar ve Yilerdi. Hua Şia ise ancak Şi Cou hanedanı döneminden sonra çoğunluk milliyeti haline gelmeye başlamıştır.

2) İlk Dillerin dağılımı ve boyları

"Guo Yü" nün Cing Yü ve Cen Yü ciltlerine göre, Şia ve Şang hanedanları döneminde. Diler esas olarak günümüz Çin'inin Şansi eyaleti Şensi yaylası ve Tay Hang dağları bölgesinde de ayrıca bugünkü İç Moğolistan Özerk Bölgesinin Hı Tao bölgesinde yaşıyorlardı. Kemik ve kaplumbağa kabuklarına kazılmış yazılara göre, sözü geçen bölgeler Şia ve Şang hanedanları döneminde, Tu yöresi ve Guy yöresi diye adlandırılıyordu. "Cuo Cuan" yapıtına göre, Dilerin merkezi, Tay Lu yöresiydi. (Bugünkü Şansi eyaletinin Tay Yuan bölgesi). (6) Söylendiğine göre, Diler daha o zaman Çi Di (Kızıl Diler, Kızıl Türkler), Bay Di (Ak Diler, Ak Türkler) ve Çan Di (Uzun Kalpaklı Diler, Uzun Kalpaklı Türkler) olmak üzere 3 büyük boy içinde birleşmişlerdi. Kızıl Dilerin siyasi merkezi, bugünkü Şansi eyaletinin Çan Ci ilçesi yöresi, Ak Dilerinki bugünkü Şensi eyaletinin Yen An ve Şansi eyaletinin Ce Şiu bölgeleri, Uzun Kalpaklı Dilerinki ise batıda Şansi eyaletinin Lin Fen bölgesinden, doğuda bu günkü Şandun eyaletinin sınırına kadar uzanan bir bölgeydi. Sözü ettiğimiz 3 boydan Diler Hua Şia milliyetinin oturduğu bölgenin kuzeyinde yaşadığı için Kuzey Diler olarak da adlandırılırdı.

Söylendiğine göre, Dilerin, Kızıl Diler, Ak Diler ve

Uzun Kalpaklı Diler diye adlandırılmalarının nedeni de farklı renklerde giysi giymeleriydi. Ama, Dilerin Kızıl Dilerin ve Ak Diler olarak adlandırılmaları esas olarak onların dağılımına ve ilkel dini kavramına bağlıydı. Diler ilkel Şamanizme inanıyorlardı. Şamanizmde mavi, kızıl, ak ve siyah olmak üzere 4 renk, Doğu, güney, batı ve kuzey olmak üzere 4 yön ve mekiyi simgelerdi. Bu adet, Hunlar döneminde de vardı, İ.Ö. 200 yıl Hunlar Bay Den Şan bölgesinde Han hanedanı imparatoru Liu Bang'ı muhasaraya aldıkları zaman "batıdaki süvarilerinin atları ak, Doğudaki süvarilerinin atları mavi, kuzeydeki süvarilerin atları siyah, güneydeki süvarilerinin atları kızıldı " (7) Demek ki, eski çağlardaki Türkler Yönleri renklerle gösterirlerdi.

Şicou ve Çun Çu dönemlerinde Kuzey Diler Huan Hı nehrinin kuzeyindeki bölgeye gelerek Hua Şia milliyetiyle birlikte oturuyorlardı. Dilerden bir kısmı Hua Şia milliyetinden kişilerle evlenmiş ve oraya yerleşip tarımla uğraşmaya başlamıştır. Doncou hanedanının kuzeyinde bulunan Cing devletinin (bugünkü Şansi eyaleti yöresi) kralı Cing Ven Gung (İ.Ö. 636-627) Dileri "tarla devleti" olarak nitelendirmiştir. (8) Çok güçlenmiş olan Diler İ.Ö. 7. yüzyılın başlarında, Şia, Cing, Lu, Vey Sung, Çi ve Cen gibi ülkelerin güçlü kuzey düşmanı haline gelmişlerdir. Diler, İ.Ö. 663-636 yılları arasında sürekli olarak Huan Hı nehrinin kuzeyinde bulunan bölgeye baskın yaparlardı. Diler arasında en güçlü olan, Kızıl Dilerdi. İ.Ö. 629 yılında Dilerin içinde kargaşalık çıkması sonucunda kızıl, ak ve uzun kalpaklı Dilerin ittifakı bozguna uğramıştır. Bunun ardında, çok sayıda Di Bugünkü Hı Bey, Şandon ve Hı Nan eyaletlerinin buldukları Huan Hı ve Huay Hı nehirleri havzalarına yerleşmiştir. Çun Çu döneminin sonlarında (İ.Ö.5 yüzyılın sonlarında) Kızıl Dilerden Siyah Lü boyu, bugünkü Hı Bey eyaletinin Din ilçesi yöresinde "Cun Şan" devletini kurmuştur. Cun Yan devletinin toprakları, doğuda bugünkü Hı Şui'den batıda Cincin'e kuzeyde bugünkü Bao Dinden güneyde Yun Pin'e kadar geniş bir alanda bulunmuştur. Cun Şan devletinin askerleri "büyük duvar" inşa etmişlerdir. Bu devlet belki de Türklerin ataları olan Dilerin Çin topraklarında kurdukları ilk devlettir. Bugünkü Şansi, Hı Nan ve Hı Bey eyaletlerinde bulunan Yen, Cao ve Vey devletleriyle yaklaşık 120 yıl savaşmış olan Cun Şan devleti İ.Ö.295 yılında yok edilmiştir. Yukarıda verdiğimiz bilgiler, Türk milliyetlerinin ilk atalarının Çin'in kuzey bölgesinde ortaya çıkıp geliştiklerini göstermektedir.

Kaynaklara göre, Savaşan Devletler döneminin (İ.Ö.475—221) ortalarında, Huan Hı nehrinin kuzeyinde Hua Şia milliyetiyle iç içe oturan Dilerin hemen hemen hepsi eritilmiştir. Bugünkü İç Moğolistan ve kuzey doğu Çinde oturan Diler, Hu ve Hun diye adlandırılıyordu. (9) Savaşan Devletler döneminin sonlarında, Hular Dunhu olarak adlandırılıyordu. Buna

bölki Hunların kendilerini Tunguz diye adlandırmaları neden olurdu. Bu dönemde hayli güçlenen Dunhular yalnız güney komşuları olan Hua Şia milliyetinden Yen, Cao ve Çing devletlerine sürekli olarak baskın yapmakla kalmamış, ataları aynı olan Hunlarla rekabet peşinde koşmuşlardır. Hunlara karşı uzun süre düşmanca davranmaları nedeniyle Dunhular aynı dil ailesinin diğer diller koluna (Daha sonra Tunguz dilleri kolu olarak adlandırılan diller kolu) ait bir aşiret haline gelmiştir. İ.Ö.221-İ.S.220 yılları arasındaki Çing ve han hanedanları dönemindeki U Huan ve Siyanpi, 220-589 yılları arasında varlıklarını sürdüren Vey ve Çing hanedanları dönemindeki Cocan ve daha sonraki Çürçit ve Kitay, hepsi Dunhudan kaynaklanmışlardır.

Hunlar, Di milliyetinin bir dalıydı. İlk önce Şenyün, Huncou ve Şüngcou diye adlandırılan bu Dilerin dalı, Çing ve Han hanedanları döneminde Hun olarak adlandırılıyordu. (10) Hunlardan Batur Tenrikut İ.Ö. 209 yılında Hunları birleştirip güçlü bir kölelik devleti kurmuştur. Hunlar, Han hanedanı döneminin ilk yıllarında sık sık güneye inerek Han hanedanına saldırırdı. İmparator Han Vu Di (İ.Ö.140-86) Hunlara karşı defalarca savaş çıkarmış ve Hunları büyük kayıba uğratmıştır. Hun devleti İ.S.48 yılında ikiye bölünmüştür. Güney Hunlar Han hanedanının hakimiyetine girmiş, Kuzey Hunlar ise batıya göç ederek Avrupa'ya yerleşmiştir. Daha sonra, Güney Hunlar Cao (304-329 yılları), Şia (407-431 yılları) ve Bey Liang (401-439 yılları) gibi devletler kurmuştur. 5-6. yüzyıllarda Hunların eski topraklarında, yukarıda sözünü ettiğimiz Te-Leler ve Tu-Kiyular (Türkler) yeniden ortaya çıkıp gelişmiştir.

3) Dilerin toplumsal ekonomisi

Yukarıda açıklandığı gibi Diler bir zamanlar, kuş yünden yapılmış şeyler giyen, mağralarda oturan ve tahıl yemeyen bir boydu. Çun Çu döneminde "başkentte sahip olmayan Diler hâlâ su başında ve çayırda oturma geleneğini sürdürüyorlar. Onların ne suru, ne de sarayı vardır. Çadırlarda yatıyorlar" (11) Çun Çu döneminin ortalarında sınıf toplumuna giren Di boylarının içinde bölücülük olmuştur. Bunun yanı sıra, Ak Diler, Kızıl Diler ve Uzun Kalpaklı Diler arasında keskin çelişmeler olmuştur. Bunu fırsat bilen güney komşu ülkesi Cing devleti savaş çıkarmak ve satma siyaseti izlemek yoluyla yalnız Dilerin geniş toprağını değil, büyük miktarda emek gücünü de ele geçirmiş ve Dileri kendi üretimi ve savaşları için örgütlemiştir. "Guo Yü. Cing Yü"ye göre, Hunlar ve Diler kıymetli şeylerle tarlaları değişmişlerdir. Bunun sonucunda, çok sayıda Diler Çun Çu döneminin sonunda ve Savaşan Devletler döneminin ilk yıllarında göçebe hayattan yerleşik tarımsal hayata geçmişlerdir. "Cuo Cuan" adlı kitapta yazıldığına göre, İ.Ö. 528 yılında, Cing askerleri Gu'yu muhasaraya aldıklarında (Gu, bugünkü Hibey eyaletinin Cing ilçesi yö-

resi, o zamanlar Dilerin oturdukları bölge) bazı Gulular şehirlerini teslim etmekle ihanet etmek istemişlerdir. Bundan Dilerin o zaman Hua Şia gibi şurları da sahip olduğu anlaşılır. Cia Yi'nin (İ.Ö. 201-169) hazırlığı "Şing Şu. Tui Jang Pian" de "Di hükümdarının kendi odası vardır. Odasının yüksekliği 3 Çi kadardır" deniyor. (Çi, eski çağlardaki bir uzunluk ölçüsü) Demek ki, Di milliyetinden soylular artık basit saraylarda oturuyorlardı. Kısacası, Kuzey Çindeki çok sayıda Di, Çun Çu döneminin son yıllarından itibaren Hua Şia milliyetinin etkisiyle, göçebelikten vazgeçip tarım yapmaya başlamıştır.

Bunun yanı sıra, Diler ve Hua Şia, gerek dil, örf ve adetleri gerekse kan bağları ve sosyal düzenleri açısından birbirine giderek yakınlaşmışlardır. "Guo Yü. Cing Yü" yapıtına göre Uzun kalmaklı Di boyunda bir Hu Yan oymağı vardı. Cing devletinde oturan Hua Şia ile sık sık temaslarda bulunan bu oymak, İ.Ö.7. Yüzyılda esas olarak Hua Şia tarafından eritildi. Cing hükümdarı Cing Şie Gung (İ.Ö. 676-650) zamanın oymak başı Hu Tunun kızı Hú Ci ile evlendi. Daha sonra, Hu Yan oymağına mensup olanlar, Hua Şianın soyadı konusundaki adetine göre kendilerine Ci soyadı koydular. Bu dönemde, Kızıl Diler ve Ak Dilerin birçok oymağı da soyadı kullanmaya başladılar. Örneğin, Kızıl Dilere Vey soyadı, Ak Dilerde Hing soyadı, uzun kalpaklı Dilerde de Gui soyadı vardı. Buna, Diller ve Hua Şiak milliyetliler birbirleriyle evlenmeleri neden olmuştur.

Bu dönemde, Diler birçok alanda Hua Şiaya büyük bir etki yapmıştır. "Cua Cuan" da "Ci"nin (günümüzün Hı Bey eyaleti) kuzeyine düşen topraklarda atlar yetiştiriliyor" diye yazıldı. Bundan, Dilerin Şia ve Şang hanedanları döneminde Çin topraklarında en erken at yetiştiren bir aşiret olduğu sonucunu çıkarabiliriz. "Gua Ci" ye göre, Çun Çu döneminin ortalarında hakimiyette bulunan Çi devletinin hükümdarı Çi Heng Gung (İ.Ö. 685-642) atına ancak bir Di boy başını yakaladıktan sonra binebildi. Demek ki, Diler Çun Çu döneminde yalnız at yetiştirmekle kalmadılar, ata hünerle binebildiler. Söylenildiğine göre, Dilerin at yetiştiriciliği ve biniciliği Şi Cou hanedanı döneminden önce oldukça gelişmiş durumdaydı. "Şi Cin. Da Ya Pian" da yazıldığına göre, Hua Şia'ya ait Cou boyunun (Cou hanedanının kurucusu) atası Gu Gong Dan Fu" hükümdar sarayına ata binerek geldi ve su kenarındaki yolda ilerledi ve Zışan dağına kadar gitti." Bunun da Hua Şia milliyetinin ata binme hünerisinin başlangıcı olduğu söyleniyor. (1) Hua Şia milliyetinin oluşturduğu devletler arasında biniciliği en gelişmiş olan Cing devletiydi. Bu, Dilerin Cing üzerindeki etkisiyle ayrılmazdı. Savaşan Devletler döneminin son yıllarında, "Cao devletinin 10 bin atı, Yen devletinin ise 6 bin atı vardı." Bu, Savaşan Devletler döneminde Hua Şialılar arasında at yetiştiriciliği ve biniciliğin artık oldukça yaygın olduğunu kanıtlamıştır. Bundan baş-

ka, Diler katır yetiştiriciliği çok önceleri başlamıştı. "Ri Ci Lu" kitabına göre, Cao devleti hükümdarlarından Cao Ling Van döneminde (İ.Ö. 325-298), Dilerin katır yetiştiriciliği Hua Şiaya yayılmıştır.

"Lie Ci. Tang Ven Pian" adlı eserde "Kuzeydekiler post giysilere sarınırlardı. Cung Guo'dakiler (kıtanın ortasındakiler) elbiseleri derli toplu giyerlerdi" Demek ki Şia-Şang döneminde, Diler ve Hua Şianın giyimleri çok farklıydı. "Mo Ci. Gong Men Pian" da "Merhum hükümdar Cing Ven Gong devletini üstünde pamuk ve post giysiler, halinde kılıç yönetirdi." diye yazıldı. Halbuki Cao devletinin hükümdarı Cao Lig Van ise tamamen Hu elbiseleri giyerdi. Çok bellidir ki, Diler, Çun Çu ve Savaşan Devletler dönemlerinde Hua Şianın kültürüne büyük bir etki yapmıştır.

Kısacası, Şia ve Şang hanedanları döneminden Savaşan Devletler dönemine kadar olan 2 bin yıllık gelişme sürecinde kuzeyden gelmiş Dilerin büyük bir kısmı, Huan Hı nehri havzasında yaşayan Hua Şia milliyeti birlikte yaşamış veya Hua Şia tarafından eritilmiştir. Bu Diler göçebe hayattan yerleşik çiftçi hayata geçmişlerdir. Ancak İ.Ö.3. yüzyıla raslayan Çing-Han dönemine kadar hâlâ kendi boy ve oymaklarının dış görünümünü koruyorlardı. Örneğin, Kızıl Dilerin Gao Lo, Liu Şü, Lu, Do Çeng Cia ve Gang Gao oymakları vardı. Bunlardan Liu Şü, Lu ve Do Çeng İ.Ö.594-593 yıllarında Cing devleti tarafından yok edildi, daha sonra da Hua Şia tarafından eritilmiştir. Ak Dilerin Gu, Fei ve Şian Yü oymakları İ.Ö.530-520 yılları arasında Cing devleti tarafından ilhak edilmiştir. Çince eski kaynaklarda Ak Dilerin toplumsal örgütleri hakkında çok az bilgi veriliyor. Bunun nedeni nedir? Buna, Hua Şia milliyetinin devletlerinin esas olarak komşu boylarından Kızıl ve Uzun Kalpaklı Dilerle temaslarda bulunmaları ve Ak Diler hakkında az bilgi alabilmeleri neden olmuştur. Tahlilime göre, daha sonraki Çince tarihi materyellerde sözü edilen Din Linlen, Te Leler ve Türkler belki de Ak Dilerin torunlarıydı. Çünkü Din Linlerin arasında Di oymağı, Te Leler arasında Di Li oymağı, Hui Gılar (daha sonraki Uygurlar) arasında da Di Şi oymağı vardı. (12)

3) Çinçeyle hazırlanmış eski kaynaklarda Din Lin ve Te Leler konusundaki bilgiler.

İ.Ö. 1.yüzyıl ile İ.Ö.6. yüzyıl arasında yazılan "Şi Ci. Hunlar tarihi", "Han Şu. Su Vu tarihi", "Vey Şu. Şi Runlar tarihi", "Cing Şu. Din Lin ve Hunlar tarihleri" ve diğer yapıtlarda Din Linlerin en eski tarihi konusunda zengin bilgi edinebiliriz. Din Linlerin Çing-Han döneminde (İ.Ö.221-İ.S.220) doğuda Kuzey denizden (Bugünkü Baykal gölü) batıda Kan Cü Bey'e (bugünkü Balkaş gölü yöresi) kadar geniş bir alanda göçebe hayatlarını sürdürdükleri söyleniyor. Hunların zeval bulmasından sonra, on binlerce Din Lin İ.S.1. yüzyılda güneye giderek bugünkü Gan Su

eyaletimizin Hı Şi bölgesinde yerleşmiştir. Büyük bir olasılıkla, onlardan bir kısmı bugünkü Sinca'nın Tarım vadisi yöresine gelmiştir. Sözü ettiğimiz Din Linlerin 5. yüzyıldaki izlerini bile tarih kitaplarımızda görebiliriz. (13) Yukarıda verilen bilgiden, Türklerin ataları olan Din Linlerin İ.Ö.3. yüzyıl ilâ İ.S.5. yüzyıl arasında Moğol çayırları, bugünkü Sovyetler Birliğinin 7 Su bölgesi, Tanrı dağlarının güneyi ve kuzeyi ve bugünkü Gan Su eyaletimizin batı bölgesinde buldukları anlaşılıyor. O zaman Din Linlerin sayısı belki yüz binlerceydi. Tarihi materyele göre, yalnız Balkaş gölü yöresinde bulunan "Din Lin savaşçılarının sayısı 60 bini buldu". (14) Moğol çayırlarında yaşayan milliyetlerin bir adetine göre, 3-5 kişiden biri askere alınırdı. Bu kurala göre hesaplama yapılırsa, Balkaş gölü çevresinde oturan Din Lin sayısı 180-300 bin arasındaydı.

5. ve 6. yüzyıllarda. Moğol çayırında güçlü bir Te Le boyu görülüyordu. Bazı kimseler Din ve Te Lenin Türk dilleri koluna ait milliyetlerin ortak ismi olduğunu ve Din Lin dili ile Te Le dilinin aynı kaynaktan geldiklerini savunmuşlardır. (15)

Çindeki Çinceyle hazırlanmış tarihi materyellere göre, Te Le kelimesinin ilk görüldüğü kitap, "Çou Şu. Yü Cing Cuan"dır. Te Leler, Cing Şu ve "Kuzey Diler-Hunlar tarihi" (646 yılında yazıldı) ve diğer kitaplarda Çi Le ve Çi Le, "Vey Şu. Şi Runlar tarihi"nde Lai Le, "Vey Şu. Gao Çe tarihi"nde ise Gao Çe diye adlandırılıyor. Bunun yanı "Şui Tan. Te Leler tarihi" ve "Tan Şu. Hui Gular tarihi" gibi kitaplarda da Te Leler konusundaki zengin bilgi vardı. "Vey Şu. Gao Çe tarihi"nde Gaoçeliler eski Kızıl Dilerden kalmadırlar. Gao Çe'nin ilk adı Di Li'dir. Kuzeyde Lai Le güneyde ise, Gao Çe ve Din Lin olarak adlandırılmıştır, deniyor. Kaynaklara göre, Te Le, Din Lin ve Gao Çe aynı boyun değişik adları veya ataları aynı olan boylardır. "Şui Şu. Te Le tarihi"ne göre, 5. ve 6. yüzyıllarda. Te Leler doğuda kuzey doğu Çinin Daşin An Lin dağlarından batıda doğu Avrupadaki Hazer denizine kadar, kuzeyde Siberyadan güneyde çöllere kadar geniş bir alanda faaliyet gösteren güçlü bir boylar birliğiydi. Sözü ettiğimiz boylar birliği, bugünkü Moğolistan Halk Cumhuriyetinin Tura nehrinin kuzey yakasındaki Pu Gu, Tong Lo, Hui Gu (bugünkü uygurların ataları) ve Ba yen Guo da dahil 8-9 boyu, bugünkü Sincanın Hami bölgesinde ve tanrı dağları çevresindeki U Hu (Oğuz), ve Gı Gu (Kırgız) da dahil 9 boyu Altay dağlarının güney batısındaki Şue Yen Tuo ve Şi Ler'i de içeren 4 boyu, Balkaş gölünden Etil nehrine (bugünkü Volga nehri) kadar alandaki Hı Ce, Ba Huo ve Bi Çen de dahil 10 boyu, bugünkü Hazer denizinin doğu ve batısındaki San Su Yen'i de içeren 4 boyu, Doğu Roma imparatorluğunun doğusundaki Bi Lan ve Bey Şu Jiu Li de dahil 4 boyu, ayrıca Baykal gölünün güneyinde faaliyet gösteren Du Bo da dahil 40 boyu kapsamıştır. İlk Türk hanlığının 552 yılında kurulma-

sından önce ve sonra sözü geçen Te Le boylarının hepsi, soylu Türklerin hakimiyeti altındaydı ve Türk olarak adlandırılıyordu. "Cou Şu. Türkler tarihi"ne göre, Tu Kiyu (Türk) ve Çi Gu (Kırgız), aynı milliyet kaynağından gelişen boylardı.

4). Çinde eski kaynaklarda "Tu Kiyu"(Türk) konusundaki bilgiler.

Çinin Çinceyle yazılmış klasik eserlerinde "Türk" kelimesinin ilk görüldüğü kitap, Tan hanedanı döneminde yaşayan Lin Hu You Fen tarafından 629 yılında hazırlığı "Cou Şu"dur. "Cou Şu. Yü Ven Çe Cuan"da "Her sene nehir domüncaTürkler çapullamaya geliyor"deniyor. Türkler 542. yılında kuzey batı Çinde bulunan Şi Vey kıralığının (535-556 yılları arasında) Lian Gu bölgesine (bugünkü Şen Si eyaletinin Şin Mu ilçesini kuzeyinde) baskın yapmışlardır. "Cou Şu"da sözü edilen olay işte budur. "Con Şu. Türkler tarihi"nde "Türkler Hunlardan gelişmiştir. Aşna oymağına mensupturlar..... Altın dağın (bugünkü Altay dağı) güneyinde oturan Türkler Ru Ru (diğer adı Co Can) ve Tie Gong diye adlandırıyor" diye yazıldı. O zaman Türklerin güçlenmeye başladığı dönemdi.

Daha sonra, Tan hanedanı, 5 hanedan—10 devri dönemi ve Sung hanedanı döneminde yazılan Şui Şu" (629 yılında), "Bey Şi" (627—649 yıllarında) Tong Dian "(800 yılında) "Cu Tan Şu" (937-949 yılları arasında), "Tan Hui Yao" (10. yüzyılın ortalarında), "Da Pin Huan Yü Ci"(984 yılında), "Şi tan Şu" (11. yüzyılın ortalarında), "Ci Ci Ton Cian" (1084 yılında) ve diğer birçok yapıtta Türk boylarının milliyet kaynağı, dağılımı, dil ve yazıları, coğrafyası, ekonomisi, siyaseti, askerliği, dış ilişkileri, dini, yasama işleri ve diğer konularında kapsamlı bir şekilde bilgi veriliyor. Bu, belki zamanın dünyasında Türkler konusunda en erken verilen en kapsamlı ve en güvenilir bilgiydi.

Yukarıda sıraladığımız yapıtlarda Türk kelimesinin anlamı konusunda değişik izahat veriliyor. "Cou Şu. Türkler tarihinde" Altın Dağ savaşçıların demir başlığını andırır. Bu demir başlığın adı Tolgadır. Dolayısıyla onlar kendilerini Tu Kiyu adlandırıyorlar" deniyor. (Çince Tolga ve Tu Kiyu kelimelerinin söylenişi çok yakındır) 679-744 yılları arasında Moğol çayırında hakimiyetini sürdüren Gudolo Türk hanlığı döneminde, Türk dilleriyle yazılmış yazıtlar görülmeye başlanmıştır. bunlar arasında "Çörin yazıtı" (688—691 yılları arasında dikildi), "Tonyukuk yazıtı" (712—716 yılları arasında dikildi), "Kül Tigin yazıtı" (732 yılında dikildi) ve "Bilge kağan yazıtı" (735 yılında dikildi) vardı. Çince kaynaklarda zikredilen Tu Kiyu'nun, yazıtlardaki "Türk" Kelimesinin söylenişinden geldiği de bu dönemde anlaşılmıştır. Ancak, Türk kelimesinin anlamı konusundaki fikir ayrılığı bugüne kadar süregeliyor. Örneğin, V.Tomsin adlı danimarkalı dilciye göre, Türk kelimesi kuvvet ve yetki anlamındadır. Macar dilcilerinden G.Nemet, bu ke-

limenin güç, Rus bilgini V. Batord ise kanun ve kural anlamında olduğunu savunuyorlar. (16)

Çinin Çince hazırlanmış kaynaklarına göre, Türk kaviminin ana bölümünü oluşturan Aşna oymağı tanrı totemi bozkurt olan bir oymaktı. Başlangıçta Ping Liang bölgesinde (17) (bugünkü Gansu eyaletinin Cin Yuang ilçesi yöresi) oturan Aşna oymağı 5. yüzyılın ortalarında, Bey Vey hanedanının Ping Liang bölgesinde saldırısı yüzünden Tanrı dağları bölgesine çekilmek zorunda bırakılmıştır. (18) 460 yılında, Co Canların Tanrı dağları bölgesine saldırması nedeniyle Aşna oymağı Altın dağı bölgesine (Altay dağının doğusunda) çekilmiştir. Bundan sonra, Aşna oymağı, Altın dağı bölgesinin kendi dayanak noktası olarak kullanarak komşularına karşı seferler yapmış ve sonunda Moğol çayırında en güçlü bir boy haline gelmiştir. Aşna oymağı hükümdarı Aşna Tümer 552 yılında Co Canları büyük bir yenilgiye uğratarak güçlü bir Türk hanlığı kurmuştur. Çin diliyle yazılmış tarihnamede Türk hanlığı şöyle tasvir ediliyor: "Tümer kendine İl Kağan adını koymuş, eşine Hatun ünvanını oğul kardeşleri Tegin, savaşçılarda Sad ünvanını vermiştir" (19) 6.yüzyılın ikinci yarısında batıda Eftaliti yenilgeye uğrayan, doğuda Kıtaya kadar giden, kuzeyde ise Kırgızları yutan Türk hanlığının toprakları "Doğuda Liyao Hai denizinin batısından, batıda, Batı denizine (bugünkü Hazar denizi), kuzeyde Kuzey denizinden (bugünkü Baykal gölü) güneyde Gobi çölünün kuzeyine kadar uzanırdı." (20)

Bilindiği gibi, Moğol çayırında Hunlara tabi olan Hun dışındaki bütün boylar Hun diye adlandırılmıştı. Te Le boyunu oluşturan Di Şi (Türk), Uygur, Külüg, Çevük, Oğuz ve El Tekin oymakları dışındaki diğer boylar da bir dönem içinde Te Le olarak adlandırılmıştı. Türk hanlığının kurulup gelişmesinden sonra, yalnız Türklerin ana bölümünü oluşturan Aşna oymağı değil, Aşna ile aynı milliyetten gelişen diğer bütün boylar da Türk diye adlandırılmaya başlanmıştır. Bundan başka, Çin diliyle yazılmış eski kaynaklarımızdaki "Türk" Kelimesi, bazan Türk dilleri koluna bağlı boyların oturdukları bölgeler ve Türk Hanlığı (yani, yer ismi ve devlet ismi) anlamındadır.

Kısacası, İ.Ö.8.-10. yüzyıllar arasında Çin dili ile hazırlanmış kaynaklarda adı geçen gerek Di ve Din Lin, gerekse Te Le (Kankı, yani Gao Çe) ve Tu Kiyu, Türk dilleri koluna giren boyların kendilerini adlandırdıkları, "Türk"ün Çince söylenişine göre çeşitli dönemlerdeki yazılarda yazılan kelimelerdir. (21). Dolayısıyla, bugünkü Türk dillerin koluna ait milliyetlerin milliyet kaynağı. İ.Ö.3. yüzyıldaki Hunlara değil, İ.Ö. 20. yüzyıldaki Dilere dayanabilir. Eski çağlardaki Çin topraklarında yaşayan Hua Şia, Doğu Diler, Güney Manlar. Batı Runlar ve Kuzey Diler olmak üzere 5 başlıca milliyetten biri olan Diler, Çinin kuzey ve kuzey batı bölgelerinin kalkındırılmasına ve

Çinin uzun tarihe sahip olan parlak kültürünün yaratılmasına büyük katkılarda bulunmuştur.

5) Çindeki kaynaklarda Türkiye Türklerinin ataları konusundaki bilgiler.

Çağdaş Çinceyle hazırlanmış tarini materyellerde Türkiye Türklerinin ataları U Gus diye adlandırılıyor. Bu da "Oğuz"un taransliterasyonudur. Eskiçağlardan kalma Çince kaynaklarda ise Oğuzlar, U Ce veya Hu Ce (22), U Gı (23), Hu Gu (24) U Gu (25) ve U Guan (26) olarak adlandırılıyor, Oğuzların 4.-6. yüzyıllar arasında Te Le (Di Li) boyunun ana gücünü oluşturan 6 oymaktan biri olduğu söyleniyor. "Vey Şu. Kankı tarihi"ne göre, Te Le boyunun ana gücünü, Di (Türk), külüg, Çe Vük, Hu Gu. ve El Tekin oymakları oluşturmuşlardır. "Hu Gu", "Oğuz"un transliterasyonudur. Oğuzlar ve Yuan Gı'lar (günümüzdeki uygurların ataları) aynı milliyetten kaynaklanmışlardır. Türk dillerine giren diğer milliyetler gibi, Oğuzların milliyet kaynağı da İ.Ö. yaklaşık 20. yüzyılda ortaya çıkan Dilere dayanabilir.

"Oğuz"un trasterasyonu olan U Ce ve Hu Ce, ilk defa "Şi Ci. Hunlar tarihi" ve Han Şu Hunlar tarihi'nde kullanılmıştır. İ.Ö. 3. yüzyılda, Uce boyu, esas olarak Hunların oturduğu bölgenin sağında, yani bugünkü Çinin Gansu eyaletinin batı bölgesinde Tanrı Dağlarının doğusunda ve kuzey doğusunda, ayrıca Cungarya vadisinin doğusunda bulunuyordu. İ.Ö. 174 yılında, Hunlardan Bağtur Kağanın başkanlığındaki savaşçılar, tarihte "Batı Bölge" adlandırılan bölgedeki U Ce, Uysun (bugünkü Tanrı Dağlarının kuzeyi ve Orta Asyadaki Işık gölü yöresi), Kirura (bugünkü Sincanda bulunan Lopnur'un güneyinde) ve diğer 26 beyliğe baskınlar yapmıştır. Daha sonra U Ce Hunlara tabi olmuştur. Şu Han hanedanı İ.Ö. 60 yılında Batı Bölgede Du Hu Genel Valiliği kurmuştur. (Bugünkü Turfan yöresinde). U Ce, Han hanedanına bağımlı olmuştur.

U Ce, İ.S.3. yüzyıldan itibaren güçlenmeye başlamıştır. O zamanki Çince kaynaklarda U Hu adlandırılıyor. U Hu ların Yi U nun (bugünkü Sincandaki Hami) batısında, Yen Çi'nin (bugünkü Yen Çi, yani Kara Şehir) kuzeyinde ve Pang bay Şan Dağı (bugünkü Boğda dağı) yöresinde oturdukları söyleniyor. (27)

Ne var ki, Kuzey Çindeki Siyanpi (Sibir) ve Co Can gibi boyların bu bönemde kuzey batı Çine sürekli olarak saldırmaları sonucunda, U Hu boyu bölünmüştür. U Hu lardan bir bölümü Moğol çayırında bulunan Orhun ve Selinge nehirleri havzalarına çekilmiştir. Bunlar, Vey Gı Hui Gı daha sonra da Hui Gu adlandırılıyordu. Günümüzdeki Uygurların doğrudan ataları işte bunlardır. Bununla beraber, U Hu boyunun ana gücü Tanrı Dağları yöresinde oturmaya sürdürüyordu. Türk Aşna Tümer 552 de güçlü Türk kağanlığı Kurduktan sonra, U Hu ve Hui Gı, kağanlığa bağımlı olmuşlardır. Türk kağanlığının 585 yılında do-

ğu ve batı diye ikiye bölünmesinden sonra, U Hu Batı Türk Kağanlığına, Hui Gı ise Doğu Türk Kağanlığına bağımlı hale gelmişlerdir. Tan imparatorluğu 630 ve 659 da Doğu ve Batı Türk Kağanlıklarını ayrı ayrı yoketmiştir. "Tan Şu" ve "Ci Ci Tong Cen"e göre, U Gu boyunun (U Hu) ana gücü, 7. yüzyılda Tanrı Dağlarının kuzey ve güney eteklerinde ve Cungarya vadisi yöresinde oturuluyordu. Onlar, hayvan sürüleriyle Tanrı Dağlarının batı eteğine, İli nehri havzasının yukarı bölümüne ve Işık gölünün doğu kıyısına kadar giderlerdi, Nüfusu yüz binlerceyi buluyordu. Batı Türklerin artık bölümü 682-683 yıllarında Tan hanedanına karşı ayaklanma yapmıştır. Tan generallerinden Can Fan Yinin başkanlığındaki birlikler Rı Hai gölü (bugünkü Işık gölü) ve Yen Miyan Cou'ya (Işık gölünün kuzeyindeki bölge) giderek ayaklanmayı bastırmıştır. Daha sonra, Van Fan Yinin komutanlığındaki birlikler, Gunyo'dan (bugünkü Sincanda bulunan kargas İlçesindeki Almalık kasabası) Rı Hai gölüne kadar olan alanda savaşırdı. Bunun sonucunda, tanrı Dağlarının kuzey eteklerinde oturan 100 bini aşkın U Gu Orta Asyaya kaçmıştır. (28) Batıya yol alan kolu Aral gölünün kuzey doğusundaki bölgeye gitmiştir. Orta Asyaya kaçanlar, büyük bir olasılıkla, Tanrı Dağları eteklerinde oturmuş U Gu boyunun ana bölümüdür. 7. yüzyılın son yıllarından sonra Çinceyle hazırlanmış eski kaynaklarımızda U Gu boyunun tanrı Dağları yöresinde faaliyet gösterdiğine ilişkin hiç bir şey bulamayız. Aral gölü yöresine göç edenler ise büyük olasılıkla 9-10. yüzyıllarda orada Oğuz Hanlığı kuran, daha sonrada Mavaraunehr. bölgesinden geçip Bağdada kadar giden, Selçuk imparatorluğu (sonraki Osmanlı İmparatorluğu) kuran esas boydu. Günümüzde Türk (Türkiyeli Türkiye Türkleri) adlandırıyorlar.

Klasik Çince kaynaklarına göre Doğu Göktürklerin torunlarından kutluk (679—691) 679 yılında yeni bir göktürk devleti olan kutluk devleti kurmuştur. (679-792). Göktürkçe ile yazılmış Orhun - Yenisey yazıtlarına göre, bu dönemde, hatta Orhun Uygur kağanlığı (744-840) ve Turfan İdikut Kağanlığı (860-1393) dönemlerinde bile Moğol çayırında U Gu boyları vardı. "Kül Tigin yazıtı" ve Bilge Kağan yazıtına göre, bu boy "9 Oğuz" adlandırılıyordu. O zaman, 9 Oğuz boyu, Kutluk devletinin can düşmanıydı. Moğol çayırındaki bu Oğuzlar Kutluk kağanın saldırısından korunmak için 680 yılında Tan hanedanının egemenliğine girmiştir. Bu oğuz boyu 8. yüzyılın başlarında Kutluk devletinin Kapağan kağan (kutlu kağanın kardeşi) tarafından fethedilmiştir. Oğuz boyu hükümdarı da "han" ünvanından alınmıştır. (29)

Göktürkçe "Tonyukuk yazıtı"na göre, "9 Oğuz" Türklerin kuzeyinde (yani Ötüken dağının kuzeyinde, Selingenehri havzasında) oturuyordu. "9 Oğuz"-Boyu, Uygur, Baygut, Kunni, Bayirku, Tonra, İzgil, Ke-vük, Avuz, ve Karluk olmak üzere 9 koldan oluşmuş-

tur. Bu arada Avuz belki de "Oğuz"un transliterasyonuydu. "9 Oğuz" Boyundan Uygur dalı, 744 yılında, Kutluk devletinin topraklarında güçlü bir Uygur Kağanlığı kurmuştur. O zaman hâlâ 9 oğuz adlandırılıyordu. Ancak, 9 Oğuz, Basmil'i içine almış, Avuz'u ise dışlamıştır.

Buna belki de Uygurların devletini kurduğu ilk yıllarda bazı kimseleri dışlamaya çalışması neden olurdu. Yenisey Kırgızlarının 840 yılında Uygur Kağanlığının yenmesinden sonra, 9 Oğuz boyuna ait olanlar kaçışmışlardır. Bir kısmı Turfan bölgesine yerleşmiş, diğerleri Orta Asya ve Başka bölgelere göç etmişlerdir. Uygur Kağanlığındaki Oğuzlar belki Aral gölü yöresinde oturan akrabalarının yanına gitmişlerdir. 9. yüzyılın son yıllarını izleyen Çince kaynaklarda Moğol Çayırındaki Oğuzlarla ilgili hiç bir yazı yoktur.(30)

Kısacası, Türkiye Türklerinin ataları olan Oğuzlar bugünkü Çinin kuzey-batı bölgesinde oturmuşlardı. Çin topraklarında en erken yaşayan ve Çin medeniyetini yaratan başlıca milliyetlerden biri olan Dilerden kaynaklanmışlardır. Oğuzlar, Çinin uzun tarih ve parlak kültürünün yaratılmasına büyük katkılarda bulunmuşlardır.

6). Sonuç

Eski Çince kaynaklarımıza göre, Türk dilleri koluna giren milliyetlerin ilk atalarının tarihi, 3—4 bin yıl önce bugünkü Çinin kuzey bölgesinde yaşayan Di ve onu izleyen Din Lin ve Türk boylarına dayanabilir. Doğuda kuzey doğu Çinden batıda Ak denize, kuzeyde Sibiryadan güneyde kuzey Çin ovasına kadar uzanan birkaç bin kilometrekarelik bir alanda oturmuş olan Dilerin torunları, bu uzun dönemde onlarca hatta yüzlerce boy ve oymak haline gelmişlerdi. Daha sonra bu onlarca, hatta yüzlerce boy ve oymaktan Türk dillerini kullanmakta olan onlarca milliyet oluşmuştur.

Çinde Türk dilleri koluna ait milliyetlerin tarihi konusunda yaptığımız araştırmalardan bu milliyetlerin yaklaşık 2 bin yıl önce kendi özelliklerine sahip olan birer milliyet olduğu sonucunu çıkardık. Dolayısıyla dillerinin yakın olmalarına rağmen, etnik grup, coğrafya, ekonomi, kültür ve psikolojik unsurlar alanlarında önemli ölçüde değişip Di, Din Lin, Tele ve Türk dönemlerindeki ortak özelliklerini yitirmiş oldular. Örneğin, Uygurlar Moğol-Avrupa etnik grubuna, aynı milliyetten kaynaklanmış Oğuz ve Oğuzdan gelişen Türkiye Türkleri ise sâf Avrupa etnik grubuna bağlıdır. Uygurların ve Türkiye Türklerinin dilleri de çok farklıdır. Türk dilleri koluna bağlı diğer milliyetlerin durumları da tamamen aynıdır. Türk dilleri koluna ait milliyetlerin gelişme eğilimini göz önünde bulundurursak bu farklılığın daha da büyüyeceğini söyleyebiliriz. dolayısıyla, bu milliyetlerin siyaset, ekonomi, özellikle de kültür alanlarında sürekli olarak ilerlemelerine yardımcı olmak için tarihleri konusunda

ciddi bir şekilde araştırmalar yapmamız ve gelişmelerine yararlı ve kurala uygun olan şeyleri ortaya çıkarmamız gerekir.

(1) "Çin Büyük Ansiklopedisi"nin azınlık milliyetleri bölümü. 1986. 424-425. sayfa.

(2) Li Yi Fu tarafından hazırlanan "Dünya milliyetleri araştırmaları". 1984. 52. sayfa.

(3) Ma Çang Şou'nun yazdığı "Türkler ve Türk hanlığı". 1962. 1. sayfa.

(4) "Çi Yuan" 1982. 3. cilt. 1994. sayfa.

(5) "Li Ci. Van Ci Pian"

(6) "Gung Yan Cuan", "Gu Liang Cuan"

(7) "Şi Ci. Hunlar tarihi"

(8) Du Yü'nün yazdığı "Co Bo Cu"

(9) Ma Çang Şou: "Kuzey Diler ve Hunlar" 19. sayfa.

(10) "Şi Ci. Hun tarihi"

(11) "Kuzey Diler ve Hunlar". 14. sayfa.

(12) "Vey Şu. Şi Runlar tarihi". (13) "Nan Çi Şu. Ru Runlar tarihi"

(14). "Vey Şu. Şi Runlar tarihi).

(15) Man Çang Şou: "Türkler ve Türk hanlığı" 2. sayfa.

(16) E.Cenişif: "Türk dilleri araştırmalarına giriş". 1981. 2.-3. sayfalar. (17). "Şui Şu. Türkler tarihi). (18) "Bey Şi Gao Çang Cuan"

(19) "Ci Ci Tong Cen"

(20) "Cou Şu. Türkler tarihi"

(21) Mang Çang Şoul: "Türkler ve Türk hanlığı". 1961. 3. sayfa.

(22) "Şi Ci. Hunlar tarihi", "Hunlar tarihi", "Han Şu. Hunlar tarihi."

(23) "Tan Hui Yao. Kırgızlar tarihi". (24) "Vey Şu Kankı tarihi"

(25) "Şui Şu. Teleler tarihi" (26) "Can Yan Gung tarihi" 15. sayfa.

(27) (Şui Şu. Te Leler tarihi")

(28) "Tan Gu Şia Cou Tutuğ Tay Yuan Van Dao Bey", "Can Yen Gung Ci" 15. cilt.

(29) "Tan Hui Yao. Hui Gı"

(30) "Şing Tan Şu. Hui Gılar tarihi"

KAZAKİSTAN'DA İSLÂM MEZARLIK VE TÜRBELERİ İNŞA EDİLMEKTEDİR

Prof. Dr. Alexandre Bennigsen

Nauka i religiya'nın "Ananeler ve Gelenekler" başlığı altındaki, Mayıs 1987 tarihli yayınında. A. Rozanov'un "Kimin Geleneği?" başlıklı bir makalesi yayımlanmıştır. Makale, Kazakistan'daki, sözde yeni İslâm adetlerinden ve yapılmakta olan muhteşem mezarlıklardan bahsetmekte ve dolaylı olarak Kazakistan Cumhuriyeti'nde İslâm'ın geri geldiğine ışık tutmaktadır.

İslâm'a ve İslâmın meselelerine, kültürüne ve hayat biçimlerine karşı yürütülmekte olan mücadele, akıllıca yürütüleceği yerde, pratik düzeyde yürütülmektedir. Böylece dinî törenlerinin ve İslâm Dini ibadet usullerinin yerini yeni Sovyet muadiliyle değiştirerek İslâm'ı yok etmeyi umuyorlar. Meselâ, Sovyet makamları, Marksizmin-Leninizmin İslâm'a karşı üstünlüğünü isbatlamadan gençleri, dini nikâh töreniyle evlenmeleri yerine, konsomol nikah töreniyle evlenmelerini teşvik ediyorlar.

En derini yerleşmiş geleneksel dinî törenlerin bir çoğu, cenaze törenleriyle ilgilidir. Onun için yeni Sovyet Cenaze ayinleri, Orta Asya'da takriben 20 yıl önce başlatılmıştır. Bununla birlikte **Rozanov**'un makalesi, Sovyetler'in ölüm ve cenaze törenleriyle birlikte batı itikâtlara karşı kayıp edici bir savaş sürdürmekte olduğunu açıkça göstermektedir.

Rozanov'a göre, geçen on beş yıldan beri bütün Kazakistan'da birçok türbeler, mezarlıklar ve abideler inşa edilmiştir. Bu muhteşem yapıtların bazıları 2 katlı bina kadar yüksek olup, müslüman evliyaların türbelerinin modelindedir. Örneğin, **Buhauddin Nakşibendi**, **Şahızande** ve **Sufî Evliya Ahmet Yesevi**'nin türbeleri gibi. Bu yeni türbeler, şahıslara ait olmayıp, büyük ailelere ve hatta bazı boylar'a aittir. Bu türbelerin kubbeleri, yaldızla, yarım ay ile ve diğer İslâm sembolleriyle ve Arapça yazılarla süslenmiş olup, bunların dini anlamları açıktır.

Rozanov bu gibi abideleri (türbeleri) içeren yeni mezarlıkların her yerde ve hatta Kazaklar'ın azınlıkta bulunduğu Cumhuriyet'in diğer bölümlerinde sık sık rastlandığını söylemektedir. Meselâ, Doğu Kazakistan Oblastı'nda 1979'da nüfusunun ancak yüzde 26'sını Müslümanlar temsil ediyordu. Tarbagatay rayonu'ndaki Priozerno'e de ve oblastın merkezi Ust-Kamenogorsk'te mezarlar bulunmaktadır. **Rozanov**, nüfusunun yüzde 49'unu Müslümanlar'ın temsil ettiği "Mangyshlak" Oblast'taki Shevchenko şehri ve nüfusunun yüzde 54'ünü müslümanların temsil ettiği "Aktyubinsk" oblastındaki **Chelkar** şehrinden

bahsetmektedir. **Rozanov**'a göre, hatta Cumhuriyet'in merkezi Alma Ata'da pahalı ve muhteşem türbeler bulunmaktadır.

"Küçük şehir Chelkar" hakkında **Rozanov**;

Küçük şehir Chelkar, mezarlıklarla çevrilmiştir. Bunlardan ikisi Hristiyan mezarlığı olup, muhtemelen eski inananlar ve Ortodoks'lara ait olduğunu, bir tanesinin Tatar (Nogay)ların mezarlığı olduğu ve mezarlıkların ekserisinin Kazaklar'a ait olup, her birinin ayrı bir Kazak Boyu'na, yâni Tleu, Zhakaim, Karakesten, Toktarma, Kabak ve saire...." olduğunu yazıyor. **Rozanov, Alma Ata'daki "Koktube Tepes" yanında son günlerde yeni bir mezarlık ortaya çıktığını, bu mezarlıkta, Cumhuriyet'in önde gelenleri ve onların ailelerinin gömüldüğünü yazısına ekliyor.**

Bu muhteşem mezarlıklar da yatanlar yalnız Kolhozniçiler olmayıp, yüksek rütbeli parti bürokratlarıdır. Örneğin, Ust-Kamenogorsk" yanındaki iki katlı türbe de Doğu Kazakistan Oblastı'nın Dinî İşleri Meclisi Temsilcisi, **Mukatay Toqhigitov**'un naaşı yatmaktadır. Tarbagatay Rayonu'ndaki mezarlıklarda yatan ünlüler arasında yerel Kolhoz Parti Organizasyonu Genel Sekreteri, **U. Kusainov** ve Rayonun Halk Kontrol Komisyonu Yardımcısı Başkanı **B. İshakov** vardır.

Müslümanlar'ın cenaze merasimleri genellikle muazzam halk topluluğu tarafından yapılmakta, ki bunları **Rozanov** "serseri mollalar" diyor ve bunlar muhtemelen Kazakistan'da faaliyette bulunmakta olan "Uç Sufî Kardeşler", "Nakşibendiler", "Yaseviler" ve "Kadiriler" den birinin hocaları (mollaları)dır. Bunların sonuncusu "Kadiriler" 2. Dünya Savaşı'nda Kuzey Kafkasya'dan Kazakistan'a sürgün edilen "Çeçenler" tarafından Kazakistan'a tanıtılmıştır. "Türbeleri" içeren mezarlıklar aynı zamanda dinî merasimle -toplanma yeri- olarak kullanılmaktadır.

Galiba, Sovyet makamları, mezar ve türbeler'in inşasına mâni olamamaktadır. **Rozanov**, Kazakistan'da halk düşüncesinin çok kuvvetli olduğunu ve hatta sağduyu'dan da daha kuvvetli olduğunu yazmakta, dinî törenler ve cenaze törenleri, Kazaklar'ın milli gelenekleri olduğundan ve resmi makamların, "inananlar" ve "inanmayanlar"ın hislerini incitmeden korktuklarından, dini törenleri ve cenaze törenlerinin yapılmasına hiç bir suretle mâni olunamayacağını da işaret etmektedir.

Yeni Müslüman mezarlıklarının inşası, İslâmı politikaştırmanın ayrılmaz bir parçası olup, yalnız Kazakistan'da değil, bütün Sovyet Orta Asya'sında uygulanmaktadır.

TÜRKLERDE HALI SANATI

ANKARA SELÇUK

HALILARININ YENİDEN VAR OLUŞU

İrfan KALAYCIOĞLU

Halı sanatı, Türklerin insanlığa müstesna bir armağanı... Türklük bundan ötürü haklı olarak öğünç duymalıdır...

M.Ö. 5.Asra ait olduğu saptanan Pazırık halısı, hemen sonraki asırlara mal edilen Doğu Türkistan halıları, ilk örnekler olarak bilinmektedirler...Bu halılardaki incelik, yüksek teknik özellik, sanatsal gelişkenlik, Türklerde halı sanatının çok daha eski asırların ötesinden süzülüp geldiğinin kanıtıdır..

Halı san'atı, Türklerin göç ve akınlarına paralel olarak o bölgelerde yeniden var olmuştur.. Ne yazıkki Büyük Selçuk devrine ait örnekler henüz rastlanmamıştır.

Anadolu Selçukluları devrinin Türk halılarını bu gün dünyada mevcut üçü tam kalabilmiş 18 halı parçası temsil etmektedir. Paha biçilmez değerdeki bu halılar XIII. asır KONYA Selçuk halıları olup Konya Alâaddin Camiinden İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesine götürülen (üçü tam) 8 halı, Beyşehir Eşrefoğlu Camiinden Konya Mevlâna Müzesine getirilen 3 halı, Kahire civarındaki Fustat'dan bulunup Stockholm Müzesine giden 7 halı parçasından ibattir.

Türklerin Anadolu'ya gelişleri ile XI. asırdan itibaren Ankarada dokunan, Konya Selçuk halılarından çok daha ince ve sanat değeri yüksek ANKARA SELÇUK HALILARININ bilim ve san'at alemine tanıtımı ile uğraşan Turizm Geliştirme Vakfının Sayın Baş-

kanı Doç.Dr. Ayça ADALILAR, bu halıların bizim tarafımızdan üretilmesi ve ihraç edilmesini teklif ettikleri zaman büyük heyecan duyduk.

Vakfın bize bahşettiği "OTANTİK DOĞAL (BİTKİSEL) BOYALI EL HALICILIĞI" çalışması ve projesi çerçevesinde yaptığımız anlaşmayı müteakip, Vakfın önderliğinde Ankara'da çalışmalarımıza koyulduk..

Ankara XIII.asır Selçuk halıları Şirketimizi tezgâhlarında henüz üretilmekte olup, onları da diğer XI, XII, XIV. asır Ankara Selçuk halıları ile birlikte ilk defa Nisan.88'de İstanbul Atatürk Kültür Sarayında yapılacak DOĞU TÜRKİSTAN VAKFI Sempozyumunda sergilemekten, bilini ve san'at çevrelerinin görüş ve beğenilerine sunabilmekten mutluluk duyacağız.

Sayın Ayça ADALILAR Doğu Türkistan Vakfı Dergisinde ve Sempozyumda verecekleri tebliğinde ANKARA SELÇUK HALILARI hakkında gerekli bilgiyi ayrıca sunacaklardır.

Turizm Geliştirme Vakfının ve Yüksek Kültür San'at ve Yayın Kurulu'nun yürüttüğü kültür faaliyetine bu çalışmalarımızla katılmaktan mutluyuz.

Bundan böyle ANKARA SELÇUK halılarının doğa boyalı saf ve seçilmiş yünden tamamen kirman ipi ile aslına sadık ve uygun, bilimsel olarak tarafımızdan üretilmesi ve bu kalitenin muhafazası için her türlü gayret, fedakârlık ve titizlik gösterilecektir.

Ata yadigârı bu muhteşem eserleri yeniden insanlığa ve Ulusumuza kazandırmaktan kıvanç duyuyoruz.

YENİ BİR KARDEŞ DERGİ "TÜRKİSTAN"

1.Sayısı elinizde bulunan "Türkistan" dergisi, Türkistan Yayın Merkezi tarafından yayınlanmaktadır. Bu merkez adına sahibi; Emin Mindan, Sorumlu yazı işleri Müdürü Erol Kaymak olan kardeş dergi, Doç.Dr. A.Ahat Andican, Kenan Yavan, İlhan Kara-

bıyık'tan oluşan teknik ekip tarafından hazırlanmaktadır.

"Türkistan" dergisi, zarif bir kapak düzeni, dolgun bir muhteva ile birinci hamur kâğıda basılı olarak yayın hayatına başlamış bulunuyor.

"Üç aylık; ilmi, Siyasi, Ekonomik, Kültürel" bir dergi hüviyetinde yayınlanan "Türkistan'ın" yazışma adresi: P.K.13 Cerrahpaşa-İstanbul'dur.

"Türkistan"a uzun ömürler, onu yayınlayan arkadaşlarımıza ve dostlarımıza üstün başarılar dileriz. D.T.S.

“TÜRKİSTAN” MESELESİNDE TEK KAVRAM

Dr. Muhabbay Engin

Bugün Türkiye ve Batı ülkelerinde yaşamakta olan Doğu ve Batı Türkistanlı liderler, ilim adamları, yazar ve aydınların, Türkistan meselesinde “kavram” kargaşalığı içinde oldukları görülmektedir. Onların Türkistan davasında tek bir isim etrafında birleşip, anlaşamamış olmaları, çalışmaların verimli olmasına çok zaman engel olmuştur. Görüş ve kavram ayrılıklarına, onların eserlerinde, dergi ve broşürlerinde ve de neşrettikleri yazılarında rastlanabilir. Ayrı görüşlerin ve kavram çeşitliliğinin tarihi sebepleri de vardır. Doğu ve Batı Türkistanlılar neden bu kargaşalığa düşmüşlerdir? Acaba, Türkistan meselesinde tek bir kavram etrafından birleşmek mümkün değil midir?

Halen, Türkistanlı aydınlar, “Türkistan”, “Doğu Türkistan”, “Batı Türkistan”, “Türkeli”, “Büyük Türkeli”, “Büyük Türkistan” gibi terimleri kullanmaktadırlar. Bu terimlerle anlatılmak istenen Türk yurdunun sınır ve kapsamı çeşitlidir. Mesela; yalnız Türkistan ve Batı Türkistan sözleri ile, Sovyetler Birliğindeki, şimdiki beş cumhuriyet -Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan kast edilir. Bazen, Türkistan tabiri ile Doğu ve Batı Türkistan’ın ifade edildiği görülür. Doğu Türkistan terimi ise, Çin idaresi altındaki Çinlilerin “Sinkiang” dedikleri Türk ülkesini anlatır. Türkili veya Türkeli sözleri ile bazan her iki Türkistan, bazan yalnız Batı Türkistan ifade edilir. Büyük Türkistan ve Büyük Türkeli tabirleri, Doğu ve Batı Türkistan’ın tamamı için kullanılır. Bu terimlerin hiç birinin kapsamına, Sovyetler Birliğindeki Azerbeycan Kuzey Kafkasya, Tataristan ve Kırım alınmaz. Bu Türk ülkelerinin hür dünya’daki lider ve aydınları da zaten Türkistan tabirini kendi ileri için kullanmazlar.

Hür dünya’daki Türkistanlı aydınların, Türkistan meselesinde içine düştükleri kavram kargaşalığının evveliyatı vardır. Bu hususta büyük tarih âlimi Prof. Zeki V. Togan önemli bilgiler vermiştir. Onun anlattığına göre, 1917-1918 senelerinde Taşken’tte “Uluğ Türkistan” (Büyük Türkistan) ismiyle yayınlanan günlük gazete bu adı Rusya mahkumu olan Türkistan’ın genel adı ve Çin idaresi altındaki Doğu Türkistan’ın karşılığı olarak kullanılmıştır. Prof. Togan, o zamandan beri kendisinin eserlerinde bu ismi kullandığını, çünkü, Rus devrinde “Türkistan” kelimesinin ifade ettiği manânın “Genel valilik” sınırları ile bağlı kaldığını ve onun ise devamlı değiştiğini söylemiştir. (1)

Rus Çarlığı, 1552 senesinde Kazan’ı zapt ettikten

sonra, o taraflardaki başka Türk Hanlıklarını da peyderpey kuvvet kullanarak kendi sınırları içine katarak, 17. Yüzyılın sonlarına doğru Kazakistan topraklarına göz dikmeye başladı. Kazakların Rus Çarlığına gitgide katılması 17.yüzyılda Ruslar Sibiryayı zapt ettikten ve Kazak bozkırlarına girdikten sonra 19. yüzyılın ortasına kadar Özbeklerin Hive ve Buhara Hanlıklarını Ruslar tarafından zaptından sonra olmak üzere 200 yıllık bir olaydır. (2) Kazak bozkırlarını istila eden Rus Çarlığı, 19. yüzyılın sonunda bütün Batı Türkistan topraklarını hegemonyası altına almıştı. Bundan sonra, o toprakları “Stepniy Kray” (Bozkır bölgesi) ve “Türkistanskiy Kray” (Türkistan bölgesi) olmak üzere iki idari kısma bölmüştü. Prof. Togan’ın “genel valilik” dediği de işte bu bölgelerdir.

Prof. Togan, 1942 senesinde Türkistan’ın tarihi ile ilgili eserinde ‘Biz ’ Türkistan’ tabirini Hazar denizinden ve aşağı Edil’den Çin seddine kadar uzanan tek mil Doğu Türkleri mânâsında kullanmıştı. Bu tabir Prof. Cleinow ve Dr. Olzcha tarafından 1942’de intişar eden “Türkistan” kitabında da bu mânâda kullanılmıştır. Aynı, 1942 yılında bize bazı aydın hemşerilerimiz Farsça “-İstan” edatı yerine Türkçe “il” kelimesini alarak Doğu Türkleri mânâsında “Türkili” tabirini ihtiyar etmeyi, “Türkistan” kelimesini de bunun muradifi olarak kullanmayı, bilhassa bu ülkenin güney kısımlarına ilhak etmeyi teklif ettiler. Aynı zevat bana bu “Türkili” tabirini daha 1917 yılında Fergane’da Aşur Ali Zahiri ile Salihoğlu Polat’ın yayınladığı “İl Bayrağı” gazetesinde ve Taşkent’te M. Emin Efendizade ile Şakircan Rahimi’nin yayınladığı “Türkili” gazetesinde “Uluğ Türkistan” mânâsında kullanmış olduğunu da hatırlattılar.” demiştir. (3)

Nisan 1917 senesinden başlayarak Taşkent’te “Uluğ Türkistan” adlı bir gazete çıkmaya başlamıştır. Onun programına göre, Hazar denizinin ötesi hariç, Tataristan, Buhara, Hive, Türkistan dahilinde Kazakistan ve Doğu Türkistan olmak üzere bütün Türk bölgeleri, bu Büyük Türkistan’ın parçalarıdır. (4)

Bir aralık Prof. Togan ve onun bilim alanında birlikte çalıştığı arkadaşları şöyle bir karar alıyorlar; mutlaka olarak “Türkistan” denildiği zaman ancak Batı Türkistan ve Kazakistan anlaşılacaktır, Doğu ve Batı Türkistan’ın ikisine birden “Uluğ Türkistan” kelimesi; ayrı ayrı Çin Türkistan’ına “Doğu Türkistan” ve Batı Türkistan ile Kazakistan’a ise “Batı Türkistan” adı verilecektir. (5) Burada Batı Türkistan ve Kazakistan şeklindeki ifadenin de sebepleri vardır. Çoğunlukla Kazakistan, Batı Türkistan’ın dahilinde gösterilir. Fakat, daha önce de anlattığımız gibi, Çar idaresi devrinde bugün Batı Türkistan olarak sınırlanan Türk yurdu, Türkistan ve Kazakistan

olarak ikiye ayrılmıştır. Bununla beraber, şimdiki Kazakistan topraklarının güney kısmı Türkistan genel valiliğine dahildi. Buna dayanarak, bazı Türkistanlı yazarlar, Türkistan olarak belirledikleri sınırın içine Kazak topraklarının güney kısmını katmışlardır. Buna misal olarak, Abdullah Recep Baysun'un "Türkistan milli hareketleri" kitabının sonuna eklenen haritayı göstermek mümkündür. Kazakistan'ın kalan kuzey kısmı ise, Ayaz İshaki'nin Rusça ve Fransızca olarak Berlin'de yayınladığı "İdil Ural" kitabındaki haritasına dahil edilmiştir. Böylece, Kazakistan ortadan kaldırılmıştır. Kazak Türklerinin topraklarını ikiye bölüp, paylaşmak niyetini gösteren bu iki plan ve bu arzunun açık yazılması Kazaklar arasında büyük infialle karşılanmıştır. (6)

Batı Türkistan'da Hokand Türkistan muhtariyeti ve Alaş Orda bağımsız hükümetleri kurulup, Bolşeviklere karşı mücadeleye girişildiği sıralarda, Eylül 1918'de Taşkent'te Türkistan Milli Birliğine dahil Özbek, Türkmen, Kazak, Kırgız, Başkurt, Tacik ve başka boyların temsilcileri topladıkları gizli kongrede, o zamanlar Alaş Orda ismini taşıyan muhtar Kazakistan ülkesinin Alaş Orda olarak anılmasını kaldırıp, bunun iki büyük kısmı için "Doğu Alaş Orda" ve "Batı Alaş Orda" tabirlerini bırakıp, bütün Türkistan'ı yani "Uluğ Türkistan"ı Doğu Türkistan, Güney Türkistan (Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan) ve Kuzey Türkistan (Kazakistan) tabirleri ile ifade etmeye karar vermişlerdir. (7) 13 Aralık 1917 de Kazak Türkleri tarafından kurulan bağımsız Alaş Orda hükümeti, Kazakistan toprağının çok geniş olması nedeniyle, idari kolaylık bakımından ikiye ayrılmış, tıpkı Göktürk imparatorluğu gibi Doğu Alaş Orda ve Batı Alaş Orda olarak adlandırılmıştı. Fakat, hükümetin başkanı bir kişi-Alihan Bökeyhan idi.

Çar Rusyası'nın eski Türkistan genel valiliğine dahil Kazaklar, 1918 yılında Türkistan şehrinde yaptıkları kurultay adına, Kazak steplerindeki Kazaklara çağrıda bulunarak, onları "Birleşmiş Ulu Türkistan" şiarı etrafında toplanmaya davet etmişlerdir. (8) Ahmet Yesevi'nin türbesi bulunan ve halen Türkistan adı ile anılan bu şehirdeki Kazak kurultayı, biraz önce bahsettiğimiz, Türkistan genel valiliğine dahil edilen Kazakistan'ın güneyindeki Kazakların toplantısıdır. Orada Birleşmiş Uluğ Türkistan tabirinin ortaya atıldığı görülmektedir. Bu, belli derecede federasyon anlamına gelebilir.

Batı Türkistan'da Bolşevik hükümeti kuvvetlenmeye başladığı sıralarda Türk liderleri bir çıkış yolu bulmak için gizli toplantılar tertip etmişlerdir. 10-22 Eylül 1922'de Taşkent'te Kazak Türk liderlerinden Muhammetcan Tınışbay (eski Hokand hükümetinin başkanı), Halil Cihanşa Dosmuhammed (Alaş Orda hükümetinin üyeleri), Özbeklerden Münevver Kari (İslam Şurasının başkanı), Talip Can ve başka ileri gelenlerin katılması ile yedinci gizli umumi Türkistan kongresi olmuştur. İşte o toplantıda, bundan böyle Türkistan'ın "Türkistan", "Alaş Orda", "Buhara", "Hive" ve "Zakaspi" diye ayrılmayıp tek bir "Uluğ

Türkistan" olacağı ve gelecekte idari bölünmelerde kabilelere değil, kavmiyeti de itibar nazarına alan ve iktisadi esaslara dayanan coğrafi mıntikalara bölünen bir Federasyon olacağı tarihi, milli bir karar olarak kabul olunmuştur. (9)

Bundan başka da tek bir isim altında birleşme fikir ve görüşlerinin ortaya atıldığına tanık olunmaktadır. Mesela, Doğu Türkistan, İdil-Ural ve Uluğ Türkistan gelecekte bir tek "Büyük Türkistan konfederasyonu" şeklinde birleşebilir denilmiştir. Asıl Büyük Türkistan ise 1922'de Taşkent kongresinde kabul edilen kararlarda belirtildiği gibi, "Büyük Türkistan federasyonu" olarak tanımlanabilir şeklinde görüşler ileri sürülmüştür. (10)

Sovyet yönetimi 1924'lerde Batı Türkistan'ı boy isimleri ile adlandırılacak olan şimdiki cumhuriyetlere bölmeye karar verdiği zaman, Moskova'nın Taşkent'e yolladığı elçisi Yan Rudzutak ile sert tartışmalar olmuştur. 10 Mart 1924'te Türkistan Komünist Partisi Merkez Komitesi ile Taşkentli Parti üyelerinin ortak toplantısı yapılır. Orada Türkistan genel valiliğinin toprakları, Buhara ve Hive'nin, "Orta Asya Cumhuriyetleri" olarak birleştirilmesi teklif edilir. (11) Toplantıda bununla beraber "Orta Asya Federasyonu", "Büyük Özbek Devleti", "Orta Asya Serbest Boylar Birliği", "Büyük Kazak Devleti" gibi tezler de ileri sürülür. (12) Fakat, birleşmeyi ön planda tutan Türk ileri gelenlerinin bu tezlerinin hiç biri kabul edilmez. Sovyet hükümeti, bugün Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan olarak adlandırılan boy isimlerine dayanan sözde cumhuriyetler kurmuştur. Sovyet basın ve yayınında bu cumhuriyetler "Orta Asya ve Kazakistan" olarak anılmaktadır.

Batı Türkistanlı lider ve aydınlar arasında "Federasyon" meselesinde de fikir ayrılığı görülmektedir. Mesela, 1950 senesinin başlarında Batı Almanya'da yayınlanan "Türkeli" dergisinin etrafına Özbek, Kazak, Tacik, Türkmen, Kırgız ve Karakalpaklar toplanıp, federasyon görüşünü savunmuşlardır. Onlar, Türkeli-Türkistan federasyonuna taraftar idiler. II. Dünya Savaşı sırasında yayına başlayan "Milli Türkistan" dergisi ise federasyon fikrine yanaşmamıştır. (13)

1948 senesinde Meraşal Fevzi Çakmak çok enteresan görüş bildirip, Türkistanlıların federasyon sisteminde birleşmelerini kabul ve teşvik etmiş ve "bu federasyon fikri tarihimizde de yürütülmüş olsaydı Timurlenk ile Yıldırım Beyazıt arasında da kavga çıkmamış olurdu. Bütün Türkler için merkezîyet fikri tatbik edilmeyeceği gibi Türkistan'da dahi birlik ancak ayrı camiaların hak ve hukuklarını tanıyarak karşılıklı hürmet hissi beslemek esasında husule gelebilir" demiştir. (14) Federasyon tezi, Rusya Müslümanlarının 1905-1917 yılları arasında bir kaç kere topladıkları kongrelerde de savunulmuştur. Esasında, eski tarihe göz atılacak ve toplumsal yapı nazarı itibara alınacak olursa Büyük Türkistan Türkleri için federasyon sistemi en uygun ve çağdaştır. Çünkü,

Batı Türkistan'daki Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen gibi boyların her biri kendi aralarında bir çok uruğlardan meydana gelmiş bir federasyon gibidirler. Büyük Türkistan Türklerinin hür dünyadaki liderleri de işte bu boylara dayanarak federatif bir birlik kurabilirler. Fakat, onların hemen hepsi eski boy esasına dayanan terbiye ve tecrübeden geçtikleri için, çoğunlukla bir boyun hakimiyetini kendilerine daha uygun ve yakın görür gibidirler. Bu yüzden, Doğu ve Batı Türkistanlılar arasında "kabile üstünlüğüne" dayanan hakimiyet kurmakla suçlamaya sık sık rastlanmıştır.

Batı Türkistanlı aydınlar arasında Türkistan meselesinde kavram kaşgaşalığının bir örneği, Türkistanlıların hür dünyadaki tarihçi, ilim adamı Dr. Baymirza Hayit "Türkistan-Rusya ve Çin arasında" adlı eserinde, "Türkistan" terimi ile Sovyetler Birliği'ndeki beş cumhuriyeti (Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan) ve Çin'de Uygur Muhtar vilayeti olarak bilinen Doğu Türkistanı ifade ettiğini yazmakla vermiştir. Çünkü o, yakınlarda yayınlanan bir makalesinde "Türkistan'ın dünya edebiyatında yalnızca Türkistan adı ile tanınan Batı kısmı dedikleri bugünkü Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan Sovyet cumhuriyetleri, Sovyet Rusya hakimiyeti altındadır." demiştir.(15)

Prof. Yuluğ T. Kurat, "genellikle bugün Türkistan denilince, her nedense Sovyet idaresi altındaki Batı Türkistan akla gelir", demek suretiyle meselenin karmaşıklığına işaret eder gibidir.(16)

Türkistan meselesindeki kavram kargaşalığında Doğu Türkistanlıların görüşleri de ilginç ve düşündürücüdür. Mesela; Doğu Türkistanlı aydınlar İlhan Musabay ve Polat Turfani şöyle yazmışlardır: "Büyük Türkistan'ın yalnız batı kısmına Ruslar tarafından geçen asırda verilen bu tabir (kaynak olarak şu eser gösterilmiştir: Prof. Ahmet Zeki Velidi Togan, Bugünkü Türkistan, Kahire 1929) doğu kısmını teşkil eden bugünkü Doğu Türkistan'ın maalesef unutulmasına ve Çinlilerin bu ülke Türklerini Çinlileştirmek maksadiyle taktığı ve bir müstemleke adı olan Sinkian ismi altında bilinmesine sebep olmuştur. Türkistan tabiri sadece bugünkü Batı Türkistan için kullanılmıştır. (Kaynak olarak şu eser gösterilmiştir: Dr. Baymirza Hayit, Esir Türkler, Ankara 1966). 2.000.000 kilometre karelik bir saha üzerinde takriben 12 milyondan fazla Türk'ün yaşadığı Doğu Türkistan'a ne isim vermek icab edecektir? Acaba, Çinlilerin istedikleri gibi Sinkiang demek mi daha doğru olacaktır? Bu bakımdan, sadece Batı Türkistan'a izafe edilen "Türkistan" tabiri yanlış ve zararlıdır. Bu tabir, ancak bugünkü Batı ve Doğu Türkistan'ın bütününe içine alan Büyük Türkistan'a verilebilir ve bu manada anlaşılmalıdır."(17)

Doğu Türkistan'ın hür dünyadaki liderlerinden İsa Yusuf Alptekin de, "Doğu Türkistan, Uluğ (büyük) Türkistan'ın bir parçasıdır." Uluğ Türkistan" deyince Batı ve Doğu Türkistan birlikte akla gelir." demiştir. (18) Bunlardan anlaşıldığına göre, Doğu Türkistanlılar, Uluğ Türkistan görüşünü kabul etmiş ve onu

savunmaktadır.

15 Mart 1952 tarihinde Doğu ve Batı Türkistan'ın hür dünyadaki altı lider ve ilim adamı, Ankara'da toplanıp, uzun konuşmalardan sonra, muhaceretteki faaliyetlerinin nasıl olacağına dair bir anlaşma imzalamışlardır. O anlaşmada Türkistan tabiri, hem doğu, hem de batı Türkistan için kullanılmıştır. İki Türkistan için birden "Büyük Türkistan" tabiri kullanılmamıştır.(19)

"Türkistan" tabiri, Türkiye'de Tanzimattan sonraları, Ziya Paşa ve Namık Kemal tarafından "Türkiye" yerine kullanılmıştır. Mesela; Ziya Paşa "Türkistan'ın esbab-ı tedennisi" diye "Türkiye" hakkında bir makale yazıyor ve Namık Kemal de Fransızların "Junes Turcs" tabirini "Türkistan erbab-ı Şebabı" şeklinde Türkçeye tercüme ediyordu. "Türkiye" manasında kullanılan bu "Türkistan" tabirine bazı fermanlarda bile tesadüf ediliyordu. Hatta Sultan Reşad'ın son Avusturya imparatoru Şarl'a verdiği fahri müşirlik fermanında "Biz kibi lutf-il Mevla Türkistan ve şamil olduğu bilcümle memalik buldanin padişahı..." şeklinde bir ibare vardır. (20) Şimdiki dönemde Türkiye'de Türkistan terimi ve onun belirtmek istediği ülkeler çeşitlilik göstermekte, bazen Türkistan ile beraber Buhara dendiğine tanık olunmaktadır. Kısası, Türkistanlılar arasındaki kavram kargaşalığına Türkiye'de de rastlanmaktadır. Bazı yazar ve araştırmacıların, şimdiki Sovyet ve Çin hükümetlerinin kullandıkları tabirleri, Doğu ve Batı Türkistan için kullandıkları görülmektedir. Bununla beraber, genellikle Sovyetler Birliği ile Çin'deki Türkler "Anavatan Türkleri", "Orta Asya Türkleri", "Tutsak Türkler", "Dış Türkler", "Rusya veya Çin Türkleri", "Sovyet Rusya Türkleri" şeklinde anılmaktadır.

Doğu ve Batı Türkistan Türk ve Müslümanlarını araştırıp çok önemli ve değerli eserler yazan Batılı ilim adamları ve araştırmacıları da her iki Türkistan'ı tek bir terimle ifade edememiştir. Onların çoğunluğu, şimdiki resmi tabirler olan "Orta Asya ve Kazakistan" ve de "Sinkiang" terimlerini kullanmaya eğilimlidirler. Mesela; Prof. S. Zenkovsky, eserinde Türkistan'ın boy adlarını kullanmayı tercih etmiştir. Prof. E. Allworth, Orta Asya demeyi uygun görmektedir. Prof. A. Bennigsen ve Prof. R. Pipes eserlerinde yerine göre Türkistan ve Kazakistan olarak ifade eder. Sir Olaf Caroe, Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenleri-Batı Türkleri; kalanlarını da Doğu Türkleri veya Orta Asya Türkleri olarak almıştır. Genellikle son zamanlarda Doğu ve Batı Türkistan, Batılı Sovetolog ve Sinologları tarafından Orta Asya şeklinde ifade edilmektedir. İngiltere'de daha önceleri yayınlanmış olan "Central Asian Review" ve birkaç seneden beri çıkmakta olan "Central Asian Survey" dergilerini misal olarak göstermek mümkündür.

Netice olarak denebilir ki, Sovyet ve Çin komünist yönetimleri, Doğu ve Batı Türkistan'ı kendi siyasi stratejileri açısından nasıl ifade ederse etsin, bu iki Türk-Müslüman yurd için tek bir terim etrafında birleşmek her iki Türkistan'ın hür dünyadaki lider, aydın ve vatandaşları için farz ve şarttır. Ancak o za-

man Batı dünyası, Doğu ve Batı Türkistan'ı tek bir kavram halinde, bir isimle anlar ve anlatır. Bu ise, Doğu ve Batı Türkistan'daki çok eski tarih ve kültüre sahip 50 milyon kadar Türk ve Müslümanın komünist rejimler tarafından asim-ile edilmesine karşı harekete yardımcı olabilir. 1917 Ekim ihtilalinden önce ve sonra Batı Türkistanda görülen milli hareketlerde Uluğ Türkistan isminin etrafında birleşmek için yapılan çağrı ve Türkistanlı milliyetçi liderlerin kabul ettikleri kararlara uygun olarak, "Büyük Türkistan" teriminin benimsenmesi amaca uygun görünmektedir. Doğu ve Batı Türkistan meselesinle tek kavram "Büyük Türkistan".

KAYNAKLAR

- 1— Ord. Prof. Dr. A.Zeki Velidi Togan: *Türklüğün Mukadderatı üzerine*, İstanbul, 1970 s.141.
- 2— Serge A. Zenkovsky: *Rusya'da Pan-Turkizm ve Müslümanlık*, İstanbul 1971, s.87.
- 3— A. Zeki Velidi Togan: *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın tarihi*, İstanbul, 1942, s.5.
- 4— E. Allworth: *The search for group identity in Turkestan, March 1917-September 1929. Canadian Slavic studies, Vol. 17 Nr.4.1983*
- 5— Ord.Prof.Z.Velidi Togan: *Türk-Türkistan*, İstanbul 1960, s.38-39
- 6— Ord.Prof. Togan: *Türklüğün Mukadderatı üzerine s.143*
- 7— Togan: *Türkili (Türkistan) .39*
- 8— *İstiklalci, Çıkarıcı: Dr. Al Oktay: Türkistan'a dair bazı cereyanlar hakkında görüşlerimiz*, İstanbul 1952.
- 9— Togan: *Türklüğün Mukadderatı*, s.149.
- 10— Togan: *a.g.e. s.150.*
- 11— Dr. Baymirza Hayit: *Türkistan-Rusya ve Çin arasında*, İstanbul 1975, s.8.
- 12— Dr. Hayit: *a.g.e. s.299.*
- 13— Togan: *Türklüğün Mukadderatı s.144.*
- 14— Togan: *a.g.e. s.152*
- 15— Dr. Baymirza Hayit: *Türkistan'ın bugünkü meseleleri, Doğu Türkistanın Sesi dergisi sayı 14, 1987.*
- 16— Prof. Dr. Y.T.Kurat 20. yüzyılda Doğu Türkistan D. *Türkistan dergisi sayı.14, 1987.*
- 17— İlhan Musabay-Polat Turfani: *Türk Dünyası El Kitabı- Doğu Türkistan bölümü*, Ankara 1976.
- 18— İsa Yusuf Alptekin: *Doğu Türkistan Davası*, İstanbul 1973, s.19.
- 19— 15 Mart 1952 tarihli protokol (yayınlanmamıştır)
- 20— İsmail Hami Danişmend: *Türklük Meseleleri*, İstanbul 1966, s.121.

BAŞTARAFI SAYFA 27 DE

Furthermore, subnational clan and tribal awareness is still very strong in Kazkhstan, even after seventy years of Soviet rule. People still define themselves as "members of such and such a clan," and it is becoming ever more common for people to think of themselves as Muslims rather than simply as Kazakhs. Kazakh society is arguably more closed today, and more difficult for Russians to penetrate, that it was before the revolution or even twenty years ago..

'DOĞU TÜRKİSTAN GAZETESİ'

İlk sayısı 1979 yılı Mayıs ayında çıkan "Doğu Türkistan Gazetesi / Dergisi" 52 sayı yayımlandıktan sonra 1987 yılı Mayıs ayında yarım gazete ebadında tekrar neşredilmeye başlandı.

1988 yılı Ocak ve Şubat sayılarının çıktığı kardeş Doğu Türkistan Gazetesi, Doğu Türkistan Göçmenler Derneği tarafından çıkarılmakta.. İsmail Cengiz tarafından tesis edilen gazetenin sahibi Dernek adına başkan Abdülveli Can, Genel Yönetmeni ise Hızır Bek Gayretullah.. Yazı İşleri Müdürlüğü'nü İsmail Cengiz'in üstlendiği Doğu Türkistan Gazetesi'nin Ocak ve Şubat sayılarında şu konulara yer verilmiş:

Yeni dönem 2.sayı (Ocak)

Türkistan Nükleer Bulutların Altında / Gayretullah H.B.

Ayrı, ayrı yürüyelim ama birlikte çarpışalım / Yazı İşleri

Türkistanlı şair Ahmet Baytursunoğlu / Araştırma Merkezi

Hokand Cumhurbaşkanı Mustafa Çokay / Araştırma Merkezi

90 Günlük Doğu Türkistan Gezi Notları / Cenğiz, K.İ.

Türkistan'da Müzik / Uygurlu, A.

Yeni dönem 3.sayı (Şubat)

Gelişen Türk-Çin İlişkileri ve Doğu Türkistan Meselesi / Gayretullah H.

Gelişmeler ve Gazetemizin Gücü / Yazı İşleri

Abdürrahim Ötkür ve Eserleri / Turan, A.Ş. Kazak Türkleri'nin Aytıs Ölemlerinin özellikleri / Carmuhammedov M.

Doğu Türkistan'ın bilhassa siyasi meselesine değinen bu kardeş yayın organının iste-me adresi: P.K.46 Beyazıt-İstanbul.dur.

2000 YILININ TURİZM POLİTİKASI İÇİNDE ANKARA SELÇUKLU HALILARININ YERİ

2000 yılının turizmde hedef bireylerdir. Hedef bu olunca yeni başlayacak asrın turizm politikasında devletlerin ve özel sektörün ortak faaliyetleri gerekmektedir. Ve yine bugün devletlerin gelecekte insanların sosyal ve kültürel değerlerine ekonomik bir yaklaşımla öncelik vermek zorunda olacakları kesin prensiplere bağlanmıştır. Bu yaklaşım özel sektör için bilhassa geçerli olacaktır. İkibin yılının Turizm politikasında milletler Turizmi; öğrenim ve kültür düzeyinin yükseltilmesi için bir araç olarak kabul etmişlerdir. Zira 21. asrın turizmi KÜLTÜR TURİZMİ'dir. Turizm bir takım atraksiyonlar bütünüdür. Bu atraksiyonları bir birinden ayrı düşünemeyiz. Bunların bir arada olmadığı yerde sağlıklı bir Turizm ekonomisinden, Turizm Endüstrisinden söz edilemez. Şu bir gerçektir ki el sanatları'nın, örf ve adetlerin ihmal edilmişliği kültürde yozlaşmaları meydana getirir. Bu bir ekonomik savaştır. Karşı ülke unutmuş ve ya terk etmişse ülkeler bir birlerinin kültürünü kendileri ne mal ederler. (Türk düğümlü halıları bir örnektir) Halı sanatının zorlamaylada olsa İran ve Ermenilere male dilmek istenişinin bir nedeninde Kültür Turizmi olayıdır.

Oysaki İrana halı Göktürklerle ilişkileri sonu girmiştir. Sasani hanedanı Hüsrev Anu Şirvan'ın İstemi Hanım kızı ile evlenişi sırasında gelin kızıdan ceyiz olarak halı getirmesi istenmiştir Sanatın Anadan kızı geçtiği sanat sırlarının saklandığı o dönemde Gelin kız adına Hüsrev Baharı (Spring of Chosroes) taktığı, ilmek sitilli düğümsüzhalı olan ve desen uslubunda, Orta Asya Türk desenleri olan sitilize hayvan motiflerinden kurtararak. Bahçe tasfirli halıyı yapmıştır. Müslüman Arapların İran istilası sırasında Sasanelerin başkenti olan Ktesifon'un 651 de zaptı sırasında söz konusu halı bulunmuştur.

Arap tarihçilerinin kitaplarında uzun uzun övülen Hüsrev Baharı halısı bilim dünyasının Prof.Rudenko'nun pazırık halısı ile ilgili beyanatlarına kadar zorlamaylada olsa ilk halı sanatı İrana mal edilmiş ve halıcılığın menşeinin İran olduğu inancı yaratılmıştır. Oysaki Hüsrev Baharı'dan önce, Altay eteklerinde bulunan Türk halıları da hiçe sayılmıştır. Bodeh Köhnel eserlerinde bulunan Türk halıları da hiçe sayılmıştır. Bodeh Köhnel eserlerinde bu inancın değiştirilmesi için çok uğraşmasına rağmen bu gün daha karmaşık hale getirilmeye çalışılarak, İran'a birde ermeniler eklenmiştir.

Rudenko Hüsrev Baharının düğümsüz halı olduğunu, düğümlü halının ise İrana XI.yüzyılda Selçuklu Türkleri tarafından geldiğini ilk düğümlü halı sanatının Orta Asyada Türklere ait olduğunu bütün bilim dünyasına isbatla ilan etmiştir. Kurt Erdmanda halıcılık tarihi hakkındaki eserinde bunu vurgulamıştır. Türk bilim adamı olarak diyebilirim ki halıcılığın tarihi Türklerin tarihi kadar eskidir. Her kavimin kendi kültürü zevkleri sanat eserlerinde tecelli etmektedir. Türkler, örf ve adetlerine, geleneklerine, kültürlerine sıkı sıkıya sahiptirler. Bunların hiç birinden kolay kolay taviz vermezler. Kültürün en güzel yansıtıcısı ise sanattır. Tarih akış sağlayabilir. Ancak kültürü meydana getiren unsurlar bir birine çözülmez, kesilmez bir tarzda girgindirler. Kültürleri yok etmek mümkün değildir. Örf, adet ve gelenekleri ile kültür, toplumun el sanatlarına yansır.

Asırların bitmesi, toplumların farklı devletlerin farklı bölgelerin elinde kalması geçmişindeki kültürünü bir yerde bütün safhaları ile tamamen bitirmek diğer bir yerde başlatmak imkansızdır. Siyasi, fikri, iktisadi, dini ve manevi mahiyette yapılan muhtelif baskılar veya tarihi akış dahi kültürlerin sökülüp atılması mümkün kılammıştır. Zira kültür dediğimiz, örf ad ve gelenekler akan bir ırmak gibi anadan kızı b badan oğula geçen içinde motif motif, oyma oyma nakış nakış, el sanatları olup akıp geçer. Geçtiği yerlere tarihi izleri taşıyan kültürünü taşır.

Dünya ülkelerinin kültürleri maddi ihtiyaçlar uğruna yok olmaktadır. Ülkeler örf adet ve geleneklerine sahip çıkmalıdırlar. 1986 Roma Seminerinde "Düğümlü halıların İran ve Ermenilere mal edilemeyeceğini hangi boydan olursa olsun bütün Türklerin bu konuda ciddi çalışmalar yapmalarını ve bu yanlışlığın düzeltilmesini yabancı bilim adamları dile getirmişlerdir. Maksat bir sanat eserini kendisine ait olmayan ülkede görmek değil, onu özbenliğinde yerinde incelemektir. Çalınan kültür yok olmaya mahkumdur. Kültürlerin devamı geçmişlerini görmekle mümkündür.

Bu cümleden olarak, Aşiretler halinde yaşayan ve koyun sürüleri besleyen Orta Asya Türkleri en eski devirlerden beri halıcılık sanatına vakıftırlar. Muhtelif devirlerde batıya doğru göç eden Türk kavimleri Sanatlarında yeni vatanlarına götürmüşlerdir. İlk halı örneklerinin Türk kavimlerinin yaşadığı ve tarih boyunca göç ettiği yollardaki araştırmalarda arkeolojik bulgular ve bulunan düğümlü halıların hep aynı oluşunun manası gayet açık ve kat'i dir. Ve yine en eski halıda olduğu gibi bu göç yolları üzerindeki arkeolojik kazılarda bulunan halıların daima mezarlardan çıkarılmış oluşları ve sahibi ile beraber at üstünde gömülü bulunuşu, aynı örf ve adeta töreye sahip Türk toplumlarına ait olduğunun isbatıdır.

Doğu Türkistanda bulunan III yüzyıl halısı ile Batı Türkistan'da bulunan pazırık halısı bunun en güzel isbatıdır.

Ankaraya gelince; bugün pek çok kişinin turistin transit geçtiği yer olarak bilinmektedir. Veya Kongre Turizmi için Ankara'dan söz edilir. Burada büyük yanılgıya düşülmektedir. Ankara XI. yüzyıldan XIV. yüzyıllara kadar Selçuklu XIV. yüzyılın sonlarından XVIII. yüzyıla kadar el sanatlarının doruk noktasına ulaşmıştır. İpek yolunun Gordiyumdan geçip Ankara, Afyon, Konya arasına kadar el sanatlarının satış pazarları içinde önemli bir merkezidir. Yaygın türü dokumalardan Zili, Varda Şat, Halı, Cicim ve kilim dokumacılığında ise II. Kılıç Aslan döneminde en olgun dönemini yaşamıştır. Zamanında onbeş çeşit sanatın merkezi olarak bilinen Ankara'yı tekrar ihya etmek kaybolan sanatını kazdırmak gerekir.

XI. yüzyıl Ankara'sını dokum ekim alanları, boya merkezleri olarak görmüyoruz. XI. yüzyıl Ankara Selçuklu halıları Naturel halılardır. Belli bir ekol, geleneksel ve rensiz görülebilir. Ancak Natürel halıcılığın XI. yüzyıl Selçuklu halıcılığı içinde önemli bir yeri olduğunu unutmamak gerekir: XII, XIII, XIV'ncü yüzyıllara doğru ilerlerken kökende motive sadık kalındığı ancak renklerin natürelilikten kurtularak canlı, parlak renklere kavuştuğu görülmektedir. Ankara Selçuklu dönemi halıları Türk halı sanatının karakteristik örneklerini taşımakta usul ve üslup Orta Asya halıcılığının aynısı olmaktadır. Motiflerde kıvrak dallar rasındaki stilize hayvan figürleri, savaş sahneleri, bahçeler, mezar taşları, zambaklar, daha çok dikkati çekmiştir. Kılıç Aslan'ın Ankaraya hakimiyetinden sonra Kılıç Arslan'la Anadolu Selçuklu devletinin birliği sağlanır. Malumunuzdur bu dönem, halıcılığın daha ziyade yaygın ve örtünün en muhteşem örneklerini vermiş, tabii boya ekim alanlarını meydana getiren dönem olmuştur. Motifler, çiçek ve bitkilere yine geometrik bir stil içinde kendine özgü bir şekilde stilize edilmiştir. Gri ve mavinin her tonu, yeşilin açık koyulu dokumada yer almış desenler hegzagonal şekilde tecelli etmiş, frenklerde ve minya türlerinde ahşap oymalarda da aynen tekrarlanmıştır. 1071 Malazgirt Savaşıyla Ahlat'a gelen ve sanatını yayan Selçukluların Ankaraya ulaşmaları 1073 tarihine rastlar.

Halıcılık Ankara'dan diğer gittikleri Anadolu şehirlerine ilerledikçe yayılmıştır. Anadolu Selçuk Türk ve ondan sonraki beylikler devri ile XI, XII, XIII. ve XV'ci yüzyılda daha zenginleşerek devam ettiği bilinmektedir. Ankara Selçuklu halıları üslup ve kalite bakımından Arkaik dönem İç Asya halılarıyla karakter birliği taşımakta, teknik yönden ise onlardan daha üstündürler. Tekniği, sık örgüsü ve desen çokluğu bakımından konuya vakıf bilim adamlarını şaşırtacak vasıflara sahiptirler. Kadife gibi yumuşak, ince ve elastikdirler. Dolama çift düğüm türü ile dokunmuştur. Saf yündür. Yıkama tarama bükme elle gerçekleşmiştir. Renkler ise Bitki ve Çiçeklerin köklerinden elde edilen doğal boya ile elde edilmiştir. 6 Sudan oluşmakta nakış düzeni renk ve yapı özelliği aslına ta-

mamen sadıktır. XII yüzyıl Ankara halılarının karakteristik yönü rozet biçiminde sıralanmış sekizgen nakışların meydana getirdiği düzendir. Geometrik çölenklerle çevrilmişlerdir. Beyaz yıldız hissini veren nakış SALUR'lardır. Bütün kompozisyon ölümünden sonraki hayatı ifade eden Bitki nakışları ve geometrik tazyinatla bezenmiştir. Elvan adını taşıyan XIV.cü yüzyıl Ankara halısında Bordür Çinti Mari modifiyi taşımaktadır. İç desen stilize çiçeklerle bezenmiştir. Geometrik hayvan figürlerini taşımaktadır. Alternatif bir sıralamaya sahiptir. Helvai adlı halı ise "insanla savaş hayvanla savaş" veren insanla hayvan arasında bir bağlantı kurmuştur. Saf yün olan bu halılarda hav yüksekliği 2 mm'dir Çok ince iki defa bükülmüş yünden dokunmuştur.

Bu gün vakıf olarak Otantik Ankara halıcılığın başlatma nedenimiz. Bu gün dış piyasalara yeni halı satışını sağlamak için, halılarımızın hâlâ eski güzelliklerinde imal edilebileceklerini ve yine bir sanat eseri olduklarını ispat etmekten başka bir amaç taşımamaktadır. Zira Otantik halıcılığımız üzerinde durmaya değer milli bir sanattır. Sosyal bir konudur. Sosyal problemdir.

Halıcılık sanatsal yönü dışında sosyal ve ekonomik spesifik bir konudur. Köy odalarında köy evlerinde, kahve köşelerinde heba olup giden iş gücünü harekete geçirmek gerekir.

Vakıf olarak bu konuda kendimizi mecbur ve zorunlu hissetmekteyiz. Halıcılığın dar gelirli gurup için el sanayii olduğunu öğretmek zorundayız.

Baş döndürücü hızla artan işsizlik ve büyük şehirlere göçte ciddi ve acil tedbirler alınmalıdır. Bu işsiz zümreye iş içinde eğitimle yeni meslek kazandırmak. Bu konuyu ev sanayii haline getirmek mümkün olabilirse iki yönlü fayda sağlayacağı bir gerçektir. Bir tarafta halılarımız dünya piyasalarında şöhret bulurken diğer taraftan işsizlik te kısmen önlenmiş olacaktır.

Bugün asırlar itibariyle Ankara Halıcılığını ortaya koymanın mutluluğu içindeyiz. Konunun önemi, çalışma alanının genişliği çözümlenecek problemlerin çeşitliliği göz önünde tutularak özel girişimcilerimizim ilgilenmesiyle Türk halıcılığının geçmişteki şöhretini ve dış piyasalardaki itibarını yeniden sağlayarak bu sanatı önemli bir döviz kaynağı haline getirilmesini temenni ediyorum. Bu çalışmalarımızla Türk halıları dünya piyasalarında şöhret bulurken, kalite güzelliği, desen güzelliği ve Türk zevkinin iyi bir şekilde gösterilebilmesi Bilim adamı olarak mutluluğun olacaktır. Çalışmalarımızda bizleri destekleyecek olan kurul ve kuruluşlara şahıs ve tüzel kişiliklere sevgi ve minnetlerimi sunarım.

(1) Adalılar Ayça 21.yüzyılın turizm politikası ve bu politika için Ankaranın kaybolan halıcılığı tebliği Ankara ili turizm haftası Kutlama Sempozyumu Turizm geliştirme Vakfı 16 Nisan 1987